

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====

૨૦૦૧ (૦) એ.આઈ.જે.ઈ.એલ.એચ.સી. ૨૦૧૪૭૫

ગુજરાત ઉચ્ચ અદાલત

માનનીય ન્યાયાધીશો: ડી.એમ. ધર્માધિકારી, બી.સી. પટેલ, આર. કે.

અભિચંદાની

ભગવતાચાર્ય નારાયણચાર્ય પબ્લિક ટ્રસ્ટ વિરુદ્ધ ગુજરાત રાજ્ય

૧૯૮૦ ની વિશેષ દીવાની અરજી નંબર ૩૪૧૮;

ફેસલ થયા તારીખ- ૦૧-૦૨-૨૦૦૧

ઉદ્દેખિત કાયદાઓ અને નિયમો:

ગુજરાત દેવસ્થાન ઇનામ નાબૂદી અધિનિયમ, ૧૯૬૯ કલમ-૮,૯,૧૧

ભારતનું બંધારણ અનુચ્છેદ- ૩૧બી, ૨૬ (સી), ૩૦૦એ, ૩૧સી

કાયદાના મુદ્દાઓ:- ગુજરાત દેવસ્થાન ઇનામ નાબૂદી કાયદો, ૧૯૬૯- કલમ ૮- કલમ ૯-કલમ ૧૧-દેવસ્થાનની જમીનમાં આવેલા તમામ જાહેર રસ્તાઓ, વગેરે- રોકડ વાર્ષિકીના સ્વરૂપમાં વળતર-નાબૂદી માટે વળતર આપવાની પદ્ધતિ વગેરે- અન્ય વ્યક્તિના સંપત્તિના અધિકારો-ભારતનું બંધારણ-અનુચ્છેદ ૩૧બી-કલમ ૨૬(સી)-અનુચ્છેદ ૩૦૦ એ-અનુચ્છેદ ૩૧સી-અમુક કાયદાઓ અને વિનિયમોની માન્યતા-ધાર્મિક બાબતોનું સંચાલન કરવાની સ્વતંત્રતા-કાયદાની

સત્તા દ્વારા સાચવવામાં આવેલી સંપત્તિથી વંચિત ન હોય તેવી વ્યક્તિઓ-
આવકની બચત અમુક નિર્દેશક સિદ્ધાંતોને અસર કરતા કાયદાઓ-નિયમનો
અમલ.

ઠરાવાયું -

ઉપરોક્ત અધિનિયમની કલમ ૮માં દેવસ્થાન ઇનામમાં તેના તમામ અધિકારોને
નાબૂદ કરવા માટે ઇનામદારને વળતરની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે, જે કલમ ૨
(૬) હેઠળ વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવી છે, તેનો અર્થ એ છે કે ગામ, ગામનો
ભાગ અથવા દેવસ્થાન ઇનામ હેઠળની જમીન એ કલમ ૨ (૭) માં વ્યાખ્યાયિત
કરવામાં આવેલી દેવસ્થાન જમીન છે. તમામ દેવસ્થાન ઇનામો (જ્યાં સુધી તેમાં
રોકડ ભથ્થું અથવા ભથ્થું તરીકે અનુદાન અથવા માન્યતા હોય તે સિવાય)
નાબૂદ કરવામાં આવ્યા હતા અને તેમાંના તમામ અધિકારો અને આવી ઇનામોની
અન્ય ઘટનાઓ નાબૂદ કરવામાં આવી હતી અને દેવસ્થાન જમીનોને બોમ્બે
જમીન મહેસૂલ સંહિતાની જોગવાઈઓ અનુસાર જમીન મહેસૂલની ચુકવણી માટે
જવાબદાર બનાવવામાં આવી હતી, જે કાયદાની કલમ ૫ દ્વારા પૂરી પાડવામાં
આવી હતી. આમ, ગામ, ગામ અથવા જમીનના ભાગની અનુદાન અથવા
માન્યતાનો સમાવેશ કરતી ઇનામ અને તેમની ઘટનાઓ નાબૂદ કરવામાં આવી
હતી, જ્યારે રોકડ ભથ્થું અથવા પ્રકારની ભથ્થાની મંજૂરી ધરાવતી ઇનામને
અસર થઈ ન હતી. દેવસ્થાન જમીનના સંદર્ભમાં કબજાના અધિકારો, જેનો ઇનામ
નાબૂદ કરવામાં આવ્યો હતો તે કલમ ૬ દ્વારા વ્યવહાર કરવામાં આવે છે અને
ઇનામદાર એ વ્યક્તિ હશે જે જમીનની મહેસૂલની ચુકવણી માટે મુખ્યત્વે
જવાબદાર હોવાનું માનવામાં આવશે. કલમ ૬ એ ઓળખે છે કે દેવસ્થાન
જમીનના સંદર્ભમાં જમીન મહેસૂલની ચુકવણી માટે રાજ્ય સરકારને મુખ્યત્વે
જવાબદાર ગણવામાં આવતી વ્યક્તિ કોણ હશે અને તે જોગવાઈ કરે છે કે જ્યાં
જમીન તેના કબજામાં છે અને તે તેની ખેતી કરી રહ્યો છે અથવા જ્યાં આવી
જમીન ઇનામદાર અધિકૃત ધારક, અનધિકૃત ધારક અથવા નીચલા ધારક

સિવાય અન્ય વ્યક્તિના કબજામાં છે ત્યાં જમીન મહેસૂલ ચૂકવવા માટે ઇનામદાર જવાબદાર રહેશે.જો આવી જમીન અધિકૃત ધારક અથવા નીચલા ધારકના કબજામાં હોય, તો આવા ધારકને કબજો કરનાર માનવામાં આવશે જેથી મુખ્યત્વે ચૂકવણી અને મહેસૂલ માટે જવાબદાર છે.આમ, જ્યાં અનધિકૃત ધારક (કલમ ૨ (૧૪) માં વ્યાખ્યાયિત કરાયેલ જમીનનો કબજો ધરાવતા નથી, ત્યાં જમીનની મહેસૂલ ચૂકવવાની જવાબદારી ઇનામદાર પર રહેશે કારણ કે તે વ્યક્તિ કબજો ધરાવતી હોવાનું માનવામાં આવે છે.એવા કિસ્સાઓમાં કે જ્યાં દેવસ્થાનની જમીન અનધિકૃત ધારકના કબજામાં હોય, તે કલેક્ટર દ્વારા કાયદાની કલમ ૭ હેઠળ ફરી શરૂ કરવામાં આવશે.

૯.૧. કલમ ૮માં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે દેવસ્થાનની જમીનમાં આવેલા તમામ જાહેર રસ્તાઓ, ગલીઓ, માર્ગો વગેરે રાજ્ય સરકારની મિલકતમાં નિહિત રહેશે અને માનવામાં આવશે. આમાં એવી તમામ જમીનોનો સમાવેશ થાય છે (બાંધકામ અથવા બિન-કૃષિ હેતુ માટે ઉપયોગમાં લેવાતી જમીન સિવાય) કે જેના સંબંધમાં કોઈ પણ વ્યક્તિ આ કાયદા હેઠળ કબજો ધરાવતી હોવાનું માનવામાં આવતું નથી અને દેવસ્થાનની જમીનની અંદર આવેલી તમામ ખાણો પણ સામેલ છે.મિલકતમાં અથવા તેના પર સ્થાપિત થઈ શકે તેવા ઇનામદાર સિવાયના કોઈપણ વ્યક્તિના અધિકારો અપવાદરૂપ છે.કલમ ૮ હેઠળ અધિકારો રાજ્ય સરકારમાં નિહિત છે, સિવાય કે અમલમાં રહેલા કોઈપણ કાયદા દ્વારા અન્યથા પ્રદાન કરવામાં આવે, અને ગણના કરાયેલ મિલકતમાં નિહિત ઇનામદાર દ્વારા મેળવેલા તમામ અધિકારો નાબૂદ હોવાનું માનવામાં આવે છે.

૯.૨. કલમ ૯ માં સમાવિષ્ટ ઇનામદારને ચૂકવવા માટેની વળતર માટેની જોગવાઈઓ "દેવસ્થાન ઇનામમાં તેના તમામ અધિકારોના નાબૂદી" ના સંદર્ભમાં છે, જેમાં જમીનની અનુદાન ધરાવતી ઇનામનો સમાવેશ થશે જે નાબૂદ કરવામાં આવી છે.વળતર પર્પેક્યુઇટીમાં વાર્ષિકીના સ્વરૂપમાં ચૂકવવાનું છે.તેથી તે એક

વખતની ચુકવણી નથી.વળતરમાં "નિયત દિવસની તરત પહેલાના ત્રણ વર્ષના સમયગાળા દરમિયાન આવી ઇનામમાં સમાવિષ્ટ તમામ જમીનો પર કાયદેસર રીતે વસૂલવામાં આવતી સંપૂર્ણ આકારણીની સરેરાશ જેટલી રકમનો સમાવેશ થશે, જો અનુદાનમાં જમીનની મહેસૂલની ચુકવણીમાંથી મુક્તિ સાથે અથવા વગરની જમીનનો સમાવેશ થતો હોય.જ્યારે દેવસ્થાન ઇનામમાં વળતર માટે કલમ ૯માં કરવામાં આવેલી જોગવાઈનો હેતુ "તમામ અધિકારોને નાબૂદ કરવાનો" હતો, ત્યારે તેમાં કલમ ૮ હેઠળ રાજ્ય સરકારમાં નિહિત હોવાનું માનવામાં આવતી મિલકતમાં ઇનામદાર દ્વારા મેળવેલા તમામ અધિકારોને નાબૂદ કરવા માટે ચૂકવવાપાત્ર વળતરનો સમાવેશ થતો હતો.કલમ ૮,૯ અને ૧૦ની જોગવાઈઓમાં સુધારો કરવામાં આવ્યો નથી અને આ જોગવાઈઓ ગુજરાતના નિયમ ૩ સાથે જોડાયેલી છે. દેવસ્થાન ઇનામ નાબૂદી નિયમો, ૧૯૭૦, જે કલમ ૧૦ હેઠળ વળતર માટે અરજી કરવાની જોગવાઈ કરે છે, અને અરજી ફોર્મ "એ" સૂચવે છે જેમાં સમગ્ર દેવસ્થાન જમીનની વિગતો જેમાં ઇનામદાર દ્વારા વળતરનો દાવો કરવામાં આવે છે, તે ઇનામદારના તમામ નાબૂદ થયેલા અધિકારો માટે વળતરના સમગ્ર પ્રશ્ન સાથે વ્યવહાર કરતી જોગવાઈઓનો સંપૂર્ણ સમૂહ બનાવે છે.અધિનિયમ દ્વારા અથવા તે હેઠળ સ્પષ્ટ રીતે પૂરી પાડવામાં આવેલ સિવાય, દેવસ્થાન ઇનામમાં કાયદેસર રીતે અસ્તિત્વ ધરાવતા તમામ અધિકારો જે નાબૂદ કરવામાં આવ્યા છે અને આવી ઇનામની અન્ય તમામ ઘટનાઓ કલમ ૫ ની (બી) હેઠળ નાબૂદ કરવામાં આવી છે. કલમ ૮ માં વર્ણવેલ મિલકતમાં ઇનામદાર દ્વારા મેળવેલા તમામ અધિકારો, જેમાં તે તમામ જમીનોનો સમાવેશ થાય છે, જેના સંબંધમાં કલમ ૬ હેઠળ કલ્પના કરાયેલ અધિનિયમ હેઠળ કોઈ વ્યક્તિ કબજો ધરાવતી હોવાનું માનવામાં આવતું નથી, તે નાબૂદ કરવામાં આવી હોવાનું માનવામાં આવશે.દેવસ્થાન ઇનામમાં અધિકારો પ્રકૃતિ અનુદાનના સંદર્ભમાં અધિકારો હશે જે કલમ ૨(૬) માં દેવસ્થાન ઇનામની વ્યાખ્યા દ્વારા આવરી લેવામાં આવ્યા છે, જેમાં જમીન અનુદાનનો સમાવેશ થાય

છે. દેવસ્થાન ઇનામ હેઠળની આવી જમીન દેવસ્થાનની જમીન હશે. તેથી, દેવસ્થાન જમીનને લગતા અધિકારોને બાકાત રાખવા માટે કોઈ માન્ય આધાર નથી, જે કાયદાની કલમ ૯ હેઠળ આવતા "દેવસ્થાન જમીનમાં તેના તમામ અધિકારો" અભિવ્યક્તિમાંથી કલમ ૮ હેઠળ નાબૂદ હોવાનું માનવામાં આવે છે. તેથી, ૧૩ જી.એલ.આર. ૪૦૪માં નોંધાયેલા નરેન્દ્રપ્રસાદજી વિરુદ્ધ રાજ્યની ખંડપીઠે આપેલા અભિપ્રાયને સ્વીકારવો મુશ્કેલ છે, કે જ્યાં સુધી કલમ ૮માં સમાવિષ્ટ મિલકતમાં ઇનામદારના અધિકારને નાબૂદ કરવાનો સંબંધ છે ત્યાં સુધી ઇનામદાર કાયદાની કલમ ૧૧ હેઠળ વળતર મેળવવા માટે હકદાર છે. અમારા મતે, કલમ ૯ ઇનામદારના તમામ નાબૂદ થયેલા અધિકારોનું ધ્યાન રાખે છે જ્યારે કલમ ૧૧ અન્ય વ્યક્તિઓના અધિકારોને નાબૂદ કરવા માટે વળતરની જોગવાઈ કરવા માટે છે. કલમ ૧૧માં કરવામાં આવેલ સુધારો માત્ર સ્પષ્ટીકરણાત્મક પ્રકૃતિનો છે અને વિધાનસભાનો ઈરાદો અગાઉ કલમ ૧૧ની માર્જિન નોટમાંથી પણ પ્રતિબિંબિત થયો હતો, જેમાં લખવામાં આવ્યું હતું કે "મિલકતમાં અન્ય વ્યક્તિના અધિકારો નાબૂદ કરવા વગેરે માટે વળતર આપવાની પદ્ધતિ".

૯.૩. એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે કલમ ૧૧ની જોગવાઈઓ પર મૂકવામાં આવેલા અર્થઘટનને કારણે નરેન્દ્રપ્રસાદજીના કેસમાં હાઈકોર્ટ દ્વારા કાયદાની માન્યતાને સમર્થન આપવામાં આવ્યું હતું, જેનો અર્થ એ કરવામાં આવ્યો હતો કે કલમ ૮માં ઉલ્લેખિત મિલકતો પર નાબૂદ કરવામાં આવ્યા હોવાનું માનવામાં આવતા તેના અધિકારોના સંદર્ભમાં ઇનામદાર તેના હેઠળ અલગથી વળતરનો દાવો કરી શકે અને તે નિર્ણયની સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા પુષ્ટિ કરવામાં આવી હતી, આ કોર્ટ હાઈકોર્ટ દ્વારા કલમ ૧૧ની જોગવાઈઓને આપવામાં આવેલા અર્થઘટનની પાછળ ન જઈ શકે, કારણ કે, વિલિનીકરણના સિદ્ધાંત પર તે સુપ્રીમ કોર્ટનો નિર્ણય બની ગયો હતો. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, આ અદાલત કલમ ૧૧ના અર્થઘટન પર ડિવિઝન બેન્ચ દ્વારા લેવામાં આવેલા દૃષ્ટિકોણ પર પુનર્વિચાર

કરી શકતી નથી અને એવું માની શકે છે કે ઇનામદારને કલમ ૧૧ના દાયરામાંથી બાકાત રાખવામાં આવ્યો હતો.આ દલીલમાં ભ્રાંતિ સ્પષ્ટ છે.કલમ ૧૦ સાથે વાંચીને કલમ ૯ હેઠળ તેના તમામ અધિકારોને નાબૂદ કરવા માટે પૂરી પાડવામાં આવેલ વળતર ઉપરાંત કલમ ૮ હેઠળ નાબૂદ કરાયેલા તેના અધિકારોના સંદર્ભમાં કલમ ૧૧ હેઠળ ઇનામદાર અલગથી વળતરનો દાવો કરી શકે છે કે કેમ તે પ્રશ્ન ક્યારેય સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ મુદ્દો મૂકવામાં આવ્યો ન હતો અને તે નિર્ણયના તે ભાગ સામે જ પસંદ કરવામાં આવ્યો હતો જે કાયદાની બંધારણીયતાના પ્રશ્ન પર ઇનામદારોની વિરુદ્ધ ગયો હતો.ઉચ્ચ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે ધાર્મિક સંપ્રદાય પર કલમ ૨૬(સી) દ્વારા આપવામાં આવેલ સંપત્તિનો અધિકાર સંપૂર્ણ અધિકાર નથી અને સંપત્તિના અધિકારના સારનું કોઈ ઉદ્દેશન નથી અને કાયદાની કલમ ૫,૬,૭ અને ૮ કલમ ૨૬(સી) નું ઉદ્દેશન કરતી નથી. એવું પણ માનવામાં આવ્યું હતું કે આ જોગવાઈઓ અનુચ્છેદ ૩૧(૨) ને નાબૂદ કરતી નથી, કારણ કે, જ્યાં સુધી ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં કૃષિ જમીન અથવા બિનઉપજાઉ જમીનની વાત છે, તો આ કાયદો સ્પષ્ટપણે કૃષિ સુધારાનું એક પગલું હતું અને અનુચ્છેદ ૩૧-એ દ્વારા તેને પડકારથી સુરક્ષિત કરવામાં આવ્યો હતો. એવું પણ માનવામાં આવ્યું હતું કે આ કાયદો અનુચ્છેદ ૩૧(૨) હેઠળ બંધારણીય બાંધધરીને સંતોષવા માટે યોગ્ય અને સુસંગત સિદ્ધાંતોના આધારે વળતરની જોગવાઈ કરે છે. સુપ્રીમ કોર્ટે આ કાયદાની બંધારણીય માન્યતાને સમર્થન આપ્યું હતું અને જણાવ્યું હતું કે આ કાયદો અને તેની જોગવાઈઓ કલમ ૨૬(સી) નું ઉદ્દેશન કરતી નથી અને કાયદાના ઉદ્દેશ્યને ધ્યાનમાં રાખીને, તેઓ અનુચ્છેદ ૩૧-એની બચત જોગવાઈઓ હેઠળ સંપૂર્ણપણે સુરક્ષિત છે. એવું પણ માનવામાં આવ્યું હતું કે એવું ન કહી શકાય કે કલમ ૨૬(સી) હેઠળનો અધિકાર એ હદ સુધી સંપૂર્ણ અને અયોગ્ય અધિકાર છે કે કોઈ પણ કૃષિ સુધારા ધાર્મિક સંપ્રદાયોની માલિકીની જમીનને સ્પર્શી શકે નહીં.કોર્ટે ચુકાદો આપ્યો:"જોકે એક બાબત સ્પષ્ટ છે કે કલમ ૨૬, અન્ય બાબતોની સાથે,

ધાર્મિક બાબતોનું સંચાલન કરવા માટે જંગમ અને સ્થાયર મિલકતની માલિકી અને હસ્તગત કરવાના અધિકારની બાંયધરી આપે છે.જોકે, આ અધિકાર અનુચ્છેદ ૩૧(૨) ની જોગવાઈઓ અનુસાર ફરજિયાતપણે મિલકત હસ્તગત કરવાના રાજ્યના અધિકારને છીનવી શકતો નથી.એવું પણ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે વળતરની પર્યાપ્તતા અંગેના ઉદ્દેશને કૃષિ સુધારા સાથે સંબંધિત કાયદા સામે આંદોલન કરી શકાતું નથી અને તેથી તે અનુચ્છેદ ૩૧-એની નકલ હેઠળ છે અને કલમ ૧૪, ૧૯ કે ૩૧ના ઉદ્દેશન અંગેનો વાંધો સ્વીકાર્ય નથી. સુપ્રીમ કોર્ટના ચુકાદાના ફક્ત ૨૨માં દર્શાવેલ અપીલકર્તાઓ માટે ઉઠાવવામાં આવેલી દલીલો સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે દલીલ એ હતી કે આ કાયદો અનુચ્છેદ ૩૧ (૨) ની જરૂરિયાતને પૂર્ણ કરે છે, તેમ છતાં તેણે કલમ ૨૬ (સી) ની જરૂરિયાતો પણ પૂરી કરવી પડશે અને આ કાયદો અનુચ્છેદ ૩૧-એની જોગવાઈઓ દ્વારા સાચવવામાં આવ્યો ન હતો. આમ, સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ કોઈ વિવાદ ઉઠાવવામાં આવ્યો ન હતો કે શું ઇનામદારને તેના તમામ નાબૂદ થયેલા અધિકારો માટે માત્ર કલમ ૯ હેઠળ વળતર ચૂકવવાપાત્ર છે કે પછી તે કલમ ૮ દ્વારા નાબૂદ કરાયેલા અધિકારો માટે કલમ ૧૧ હેઠળ પણ વળતરનો અલગથી દાવો કરી શકે છે કે કેમ.તેથી અરજદારો વતી મૂકવામાં આવેલા વિલિનીકરણના સિદ્ધાંત પર નિર્ભરતા એ મુદ્દાના સંદર્ભમાં ખોટી ધારણા છે જે ક્યારેય સુપ્રીમ કોર્ટમાં લઈ જવામાં આવ્યો ન હતો.

૯.૪. એ નોંધવામાં આવશે કે વળતરની ચુકવણી સંબંધિત પ્રશ્ન તે સમયે સુસંગત હતો જ્યારે હાઈકોર્ટ દ્વારા અનુચ્છેદ ૩૧ (૨) ના સંદર્ભમાં આ બાબતનો નિર્ણય લેવામાં આવ્યો હતો.અનુચ્છેદ ૩૧ ને જજમા સુધારા અધિનિયમ, ૧૯૭૮ દ્વારા ૨૦-૬-૧૯૭૮ થી દૂર કરવામાં આવી હતી.કલમ ૧૯ની કલમ (૧) ની પેટા કલમ (એફ), જે મિલકત હસ્તગત કરવા અને રાખવાના અધિકારની બાંયધરી આપે છે, તે જ જજમા સુધારા અધિનિયમ, ૧૯૭૮ દ્વારા પણ બાકાત રાખવામાં આવી હતી.અમારું માનવું છે કે ઇનામદારના તમામ નાબૂદ થયેલા

અધિકારોના સંદર્ભમાં ઉપરોક્ત અધિનિયમની કલમ ૯માં વળતરની જોગવાઈ પહેલેથી જ છે, તેથી અનુચ્છેદ ૩૧ (૨) હેઠળ મૂળભૂત અધિકારોના ઉલ્લંઘનના આધાર પર પડકાર ખોટો હશે, ભલે તેને બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૧-એ, ૩૧-બી અને ૩૧-સીની જોગવાઈઓના સંદર્ભ વિના ગણવામાં આવે.

પરિચ્છેદ(૯)

ઉપરોક્ત અધિનિયમની કલમ ૯માં દેવસ્થાન ઇનામમાં તેના તમામ અધિકારોને નાબૂદ કરવા માટે ઇનામદારને વળતરની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે, જે કલમ ૨ (૬) હેઠળ વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવી છે, તેનો અર્થ એ છે કે ગામ, ગામનો ભાગ અથવા દેવસ્થાન ઇનામ હેઠળની જમીન એ કલમ ૨ (૭) માં વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવેલી દેવસ્થાન જમીન છે.તમામ દેવસ્થાન ઇનામો (જ્યાં સુધી તેમાં રોકડ ભથ્થું અથવા ભથ્થું તરીકે અનુદાન અથવા માન્યતા હોય તે સિવાય) નાબૂદ કરવામાં આવ્યા હતા અને તેમાંના તમામ અધિકારો અને આવી ઇનામોની અન્ય ઘટનાઓ નાબૂદ કરવામાં આવી હતી અને દેવસ્થાન જમીનોને બોમ્બે જમીન મહેસૂલ સંહિતાની જોગવાઈઓ અનુસાર જમીન મહેસૂલની ચુકવણી માટે જવાબદાર બનાવવામાં આવી હતી, જે કાયદાની કલમ ૫ દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવી હતી. આમ, ગામ, ગામ અથવા જમીનના ભાગની અનુદાન અથવા માન્યતાનો સમાવેશ કરતી ઇનામ અને તેમની ઘટનાઓ નાબૂદ કરવામાં આવી હતી, જ્યારે રોકડ ભથ્થું અથવા પ્રકારની ભથ્થાની મંજૂરી ધરાવતી ઇનામને અસર થઈ ન હતી. દેવસ્થાન જમીનના સંદર્ભમાં કબજાના અધિકારો, જેનો ઇનામ નાબૂદ કરવામાં આવ્યો હતો તે કલમ ૬ દ્વારા વ્યવહાર કરવામાં આવે છે અને ઇનામદાર એ વ્યક્તિ હશે જે જમીનની મહેસૂલની ચુકવણી માટે મુખ્યત્વે જવાબદાર હોવાનું માનવામાં આવશે.કલમ ૬ એ ઓળખે છે કે દેવસ્થાન જમીનના સંદર્ભમાં જમીન મહેસૂલની ચુકવણી માટે રાજ્ય સરકારને મુખ્યત્વે જવાબદાર ગણવામાં આવતી વ્યક્તિ કોણ હશે અને તે જોગવાઈ કરે છે કે જ્યાં જમીન તેના કબજામાં છે અને તે તેની ખેતી કરી રહ્યો છે અથવા જ્યાં આવી

જમીન ઇનામદાર અધિકૃત ધારક, અનધિકૃત ધારક અથવા નીચલા ધારક સિવાય અન્ય વ્યક્તિના કબજામાં છે ત્યાં જમીન મહેસૂલ ચૂકવવા માટે ઇનામદાર જવાબદાર રહેશે. જો આવી જમીન અધિકૃત ધારક અથવા નીચલા ધારકના કબજામાં હોય, તો આવા ધારકને કબજો કરનાર માનવામાં આવશે જેથી મુખ્યત્વે ચૂકવણી અને મહેસૂલ માટે જવાબદાર છે.આમ, જ્યાં અનધિકૃત ધારક કલમ ૨(૧૪) માં વ્યાખ્યાયિત કરાયેલ જમીનનો કબજો ધરાવતા નથી, ત્યાં જમીનની મહેસૂલ ચૂકવવાની જવાબદારી ઇનામદાર પર રહેશે કારણ કે તે વ્યક્તિ કબજો ધરાવતી હોવાનું માનવામાં આવે છે.એવા કિસ્સાઓમાં કે જ્યાં દેવસ્થાનની જમીન અનધિકૃત ધારકના કબજામાં હોય, તે કલેક્ટર દ્વારા કાયદાની કલમ ૭ હેઠળ ફરી શરૂ કરવામાં આવશે.

૯.૧.કલમ ૮માં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે દેવસ્થાનની જમીનમાં આવેલા તમામ જાહેર રસ્તાઓ, ગલીઓ, માર્ગો વગેરે રાજ્ય સરકારની મિલકતમાં નિહિત રહેશે અને માનવામાં આવશે.આમાં એવી તમામ જમીનોનો સમાવેશ થાય છે (બાંધકામ અથવા બિન-કૃષિ હેતુ માટે ઉપયોગમાં લેવાતી જમીન સિવાય) કે જેના સંબંધમાં કોઈ પણ વ્યક્તિ આ કાયદા હેઠળ કબજો ધરાવતી હોવાનું માનવામાં આવતું નથી અને દેવસ્થાનની જમીનની અંદર આવેલી તમામ ખાણો પણ સામેલ છે.મિલકતમાં અથવા તેના પર સ્થાપિત થઈ શકે તેવા ઇનામદાર સિવાયના કોઈપણ વ્યક્તિના અધિકારો અપવાદરૂપ છે.કલમ ૮ હેઠળ અધિકારો રાજ્ય સરકારમાં નિહિત છે, સિવાય કે અમલમાં રહેલા કોઈપણ કાયદા દ્વારા અન્યથા પ્રદાન કરવામાં આવે, અને ગણના કરાયેલ મિલકતમાં નિહિત ઇનામદાર દ્વારા મેળવેલા તમામ અધિકારો નાબૂદ હોવાનું માનવામાં આવે છે.

૯.૨.કલમ ૯ માં સમાવિષ્ટ ઇનામદારને ચૂકવવા માટેની વળતર માટેની જોગવાઈઓ "દેવસ્થાન ઇનામમાં તેના તમામ અધિકારોના નાબૂદી" ના સંદર્ભમાં છે, જેમાં જમીનની અનુદાન ધરાવતી ઇનામનો સમાવેશ થશે જે નાબૂદ કરવામાં

આવી છે.વળતર પર્પેક્ટ્યુઇટીમાં વાર્ષિકીના સ્વરૂપમાં ચૂકવવાનું છે.તેથી તે એક વખતની ચુકવણી નથી.વળતરમાં "નિયત દિવસની તરત પહેલાના ત્રણ વર્ષના સમયગાળા દરમિયાન આવી ઇનામમાં સમાવિષ્ટ તમામ જમીનો પર કાયદેસર રીતે વસૂલવામાં આવતી સંપૂર્ણ આકારણીની સરેરાશ જેટલી રકમનો સમાવેશ થશે, જો અનુદાનમાં જમીનની મહેસૂલની ચુકવણીમાંથી મુક્તિ સાથે અથવા વગરની જમીનનો સમાવેશ થતો હોય.જ્યારે દેવસ્થાન ઇનામમાં વળતર માટે કલમ ૯માં કરવામાં આવેલી જોગવાઈનો હેતુ "તમામ અધિકારોને નાબૂદ કરવાનો" હતો, ત્યારે તેમાં સ્પષ્ટપણે કલમ ૮ હેઠળ રાજ્ય સરકારમાં નિહિત હોવાનું માનવામાં આવતી મિલકતમાં ઇનામદાર દ્વારા મેળવેલા તમામ અધિકારોને નાબૂદ કરવા માટે ચૂકવવાપાત્ર વળતરનો સમાવેશ થતો હતો.કલમ ૮,૯ અને ૧૦ની જોગવાઈઓમાં સુધારો કરવામાં આવ્યો નથી અને આ જોગવાઈઓ ગુજરાતના નિયમ ૩ સાથે જોડાયેલી છે. દેવસ્થાન ઇનામ નાબૂદી નિયમો, ૧૯૭૦, જે કલમ ૧૦ હેઠળ વળતર માટે અરજી કરવાની જોગવાઈ કરે છે, અને અરજી ફોર્મ "એ" સૂચવે છે જેમાં સમગ્ર દેવસ્થાન જમીનની વિગતો જેમાં ઇનામદાર દ્વારા વળતરનો દાવો કરવામાં આવે છે, તે ઇનામદારના તમામ નાબૂદ થયેલા અધિકારો માટે વળતરના સમગ્ર પ્રશ્ન સાથે વ્યવહાર કરતી જોગવાઈઓનો સંપૂર્ણ સમૂહ બનાવે છે.અધિનિયમ દ્વારા અથવા તે હેઠળ સ્પષ્ટ રીતે પૂરી પાડવામાં આવેલ સિવાય, દેવસ્થાન ઇનામમાં કાયદેસર રીતે અસ્તિત્વ ધરાવતા તમામ અધિકારો જે નાબૂદ કરવામાં આવ્યા છે અને આવી ઇનામની અન્ય તમામ ઘટનાઓ કલમ ૫ ની (બી) હેઠળ નાબૂદ કરવામાં આવી છે.કલમ ૮ માં વર્ણવેલ મિલકતમાં ઇનામદાર દ્વારા મેળવેલા તમામ અધિકારો, જેમાં તે તમામ જમીનોનો સમાવેશ થાય છે, જેના સંબંધમાં કલમ ૬ હેઠળ કલ્પના કરાયેલ અધિનિયમ હેઠળ કોઈ વ્યક્તિ કબજો ધરાવતી હોવાનું માનવામાં આવતું નથી, તેને નાબૂદ કરવામાં આવી હોવાનું માનવામાં આવશે.દેવસ્થાન ઇનામમાં અધિકારો પ્રકૃતિ અનુદાનના સંદર્ભમાં અધિકારો હશે જે કલમ ૨ (૬) માં દેવસ્થાન ઇનામની

વ્યાખ્યા દ્વારા આવરી લેવામાં આવ્યા છે, જેમાં જમીન અનુદાનનો સમાવેશ થાય છે. દેવસ્થાન ઇનામ હેઠળની આવી જમીન દેવસ્થાનની જમીન હશે. તેથી, દેવસ્થાન જમીનને લગતા અધિકારોને બાકાત રાખવા માટે કોઈ માન્ય આધાર નથી, જે કાયદાની કલમ ૯ હેઠળ આવતા "દેવસ્થાન જમીનમાં તેના તમામ અધિકારો" અભિવ્યક્તિમાંથી કલમ ૮ હેઠળ નાબૂદ હોવાનું માનવામાં આવે છે. તેથી, ૧૩ જી.એલ.આર. ૪૦૪ માં નોંધાયેલા નરેન્દ્રપ્રસાદજી વિરુદ્ધ રાજ્યની ડિવિઝન બેન્ચના અભિપ્રાયને સ્વીકારવું મુશ્કેલ છે, કે જ્યાં સુધી કલમ ૮ માં સમાવિષ્ટ મિલકતમાં ઇનામદારના અધિકારને નાબૂદ કરવાનો સંબંધ છે ત્યાં સુધી ઇનામદાર કાયદાની કલમ ૧૧ હેઠળ વળતર મેળવવા માટે હકદાર છે. અમારા મતે, કલમ ૯ ઇનામદારના તમામ નાબૂદ થયેલા અધિકારોનું ધ્યાન રાખે છે જ્યારે કલમ ૧૧ અન્ય વ્યક્તિઓના અધિકારોને નાબૂદ કરવા માટે વળતરની જોગવાઈ કરવા માટે છે. કલમ ૧૧માં કરવામાં આવેલ સુધારો માત્ર સ્પષ્ટીકરણાત્મક પ્રકૃતિનો છે અને વિધાનસભાનો ઈરાદો અગાઉ કલમ ૧૧ની માર્જિન નોટમાંથી પણ પ્રતિબિંબિત થયો હતો, જેમાં લખવામાં આવ્યું હતું કે "મિલકતમાં અન્ય વ્યક્તિના અધિકારો નાબૂદ કરવા વગેરે માટે વળતર આપવાની પદ્ધતિ".

૯.૩.એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે કલમ ૧૧ની જોગવાઈઓ પર મૂકવામાં આવેલા અર્થઘટનને કારણે નરેન્દ્રપ્રસાદજીના કેસમાં હાઈકોર્ટ દ્વારા કાયદાની માન્યતાને સમર્થન આપવામાં આવ્યું હતું, જેનો અર્થ એ કરવામાં આવ્યો હતો કે કલમ ૮માં ઉલ્લેખિત મિલકતો પર નાબૂદ કરવામાં આવ્યા હોવાનું માનવામાં આવતા તેના અધિકારોના સંદર્ભમાં ઇનામદાર તેના હેઠળ અલગથી વળતરનો દાવો કરી શકે અને તે નિર્ણયની સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા પુષ્ટિ કરવામાં આવી હતી, આ કોર્ટ હાઈકોર્ટ દ્વારા કલમ ૧૧ની જોગવાઈઓને આપવામાં આવેલા અર્થઘટનની પાછળ ન જઈ શકે, કારણ કે, વિલિનીકરણના સિદ્ધાંત પર તે સુપ્રીમ કોર્ટનો નિર્ણય બની ગયો હતો. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, આ અદાલત કલમ ૧૧ના

અર્થઘટન પર ડિવિઝન બેન્ચ દ્વારા લેવામાં આવેલા દૃષ્ટિકોણ પર પુનર્વિચાર કરી શકતી નથી અને એવું માની શકે છે કે ઇનામદારને કલમ ૧૧ના દાયરામાંથી બાકાત રાખવામાં આવ્યો હતો. આ દલીલમાં ભ્રાંતિ સ્પષ્ટ છે. કલમ ૧૦ સાથે વાંચીને કલમ ૯ હેઠળ તેના તમામ અધિકારોને નાબૂદ કરવા માટે પૂરી પાડવામાં આવેલ વળતર ઉપરાંત કલમ ૮ હેઠળ નાબૂદ કરાયેલા તેના અધિકારોના સંદર્ભમાં કલમ ૧૧ હેઠળ ઇનામદાર અલગથી વળતરનો દાવો કરી શકે છે કે કેમ તે પ્રશ્ન ક્યારેય સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ મુદ્દો મૂકવામાં આવ્યો ન હતો અને તે નિર્ણયના તે ભાગ સામે જ પસંદ કરવામાં આવ્યો હતો જે કાયદાની બંધારણીયતાના પ્રશ્ન પર ઇનામદારોની વિરુદ્ધ ગયો હતો. ઉચ્ચ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે ધાર્મિક સંપ્રદાય પર કલમ ૨૬ (સી) દ્વારા આપવામાં આવેલ સંપત્તિનો અધિકાર સંપૂર્ણ અધિકાર નથી અને સંપત્તિના અધિકારના સારનું કોઈ ઉદ્દેશન નથી અને કાયદાની કલમ ૫, ૬, ૭ અને ૮ કલમ ૨૬ (સી) નું ઉદ્દેશન કરતી નથી. એવું પણ માનવામાં આવ્યું હતું કે આ જોગવાઈઓ અનુચ્છેદ ૩૧ (૨) ને નાબૂદ કરતી નથી, કારણ કે, જ્યાં સુધી ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં કૃષિ જમીન અથવા બિનઉપજાઉ જમીનની વાત છે, તો આ કાયદો સ્પષ્ટપણે કૃષિ સુધારાનું એક પગલું હતું અને અનુચ્છેદ ૩૧-એ દ્વારા તેને પડકારથી સુરક્ષિત કરવામાં આવ્યો હતો. એવું પણ માનવામાં આવ્યું હતું કે આ કાયદો અનુચ્છેદ ૩૧ (૨) હેઠળ બંધારણીય બાંધધરીને સંતોષવા માટે યોગ્ય અને સુસંગત સિદ્ધાંતોના આધારે વળતરની જોગવાઈ કરે છે. સુપ્રીમ કોર્ટે આ કાયદાની બંધારણીય માન્યતાને સમર્થન આપ્યું હતું અને જણાવ્યું હતું કે આ કાયદો અને તેની જોગવાઈઓ કલમ ૨૬ (સી) નું ઉદ્દેશન કરતી નથી અને કાયદાના ઉદ્દેશ્યને ધ્યાનમાં રાખીને, તેઓ અનુચ્છેદ ૩૧-એની બચત જોગવાઈઓ હેઠળ સંપૂર્ણપણે સુરક્ષિત છે. એવું પણ માનવામાં આવ્યું હતું કે એવું ન કહી શકાય કે કલમ ૨૬ (સી) હેઠળનો અધિકાર એ હદ સુધી સંપૂર્ણ અને અયોગ્ય અધિકાર છે કે કોઈ પણ કૃષિ સુધારા ધાર્મિક સંપ્રદાયોની માલિકીની જમીનને સ્પર્શી શકે નહીં. કોર્ટે

ચુકાદો આપ્યો:"જોકે એક બાબત સ્પષ્ટ છે કે કલમ ૨૬, અન્ય બાબતોની સાથે, ધાર્મિક બાબતોનું સંચાલન કરવા માટે જંગમ અને સ્થાયર મિલકતની માલિકી અને હસ્તગત કરવાના અધિકારની બાંયધરી આપે છે.જોકે, આ અધિકાર અનુચ્છેદ ૩૧ (૨) ની જોગવાઈઓ અનુસાર ફરજિયાતપણે મિલકત હસ્તગત કરવાના રાજ્યના અધિકારને છીનવી શકતો નથી.એવું પણ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે વળતરની પર્યાપ્તતા અંગેના ઉદ્દેશને કૃષિ સુધારા સાથે સંબંધિત કાયદા સામે આંદોલન કરી શકાતું નથી અને તેથી તે અનુચ્છેદ ૩૧-એની નકલ હેઠળ છે અને કલમ ૧૪, ૧૯ કે ૩૧ના ઉદ્વેગન અંગેનો વાંધો સ્વીકાર્ય નથી.સુપ્રીમ કોર્ટના ચુકાદાના ફક્ત ૨૨માં દર્શાવેલ અપીલકર્તાઓ માટે ઉઠાવવામાં આવેલી દલીલો સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે દલીલ એ હતી કે આ કાયદો અનુચ્છેદ ૩૧ (૨) ની જરૂરિયાતને પૂર્ણ કરે છે, તેમ છતાં તેણે કલમ ૨૬ (સી) ની જરૂરિયાતો પણ પૂરી કરવી પડશે અને આ કાયદો અનુચ્છેદ ૩૧-એની જોગવાઈઓ દ્વારા સાચવવામાં આવ્યો ન હતો. આમ, સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ કોઈ વિવાદ ઉઠાવવામાં આવ્યો ન હતો કે શું ઈનામદારને તેના તમામ નાબૂદ થયેલા અધિકારો માટે માત્ર કલમ ૯ હેઠળ વળતર ચૂકવવાપાત્ર છે કે પછી તે કલમ ૮ દ્વારા નાબૂદ કરાયેલા અધિકારો માટે કલમ ૧૧ હેઠળ પણ વળતરનો અલગથી દાવો કરી શકે છે કે કેમ.તેથી અરજદારો વતી મૂકવામાં આવેલા વિલિનીકરણના સિદ્ધાંત પર નિર્ભરતા એ મુદ્દાના સંદર્ભમાં ખોટી ધારણા છે જે ક્યારેય સુપ્રીમ કોર્ટમાં લઈ જવામાં આવ્યો ન હતો.

૯.૪. એ નોંધવામાં આવશે કે વળતરની ચુકવણી સંબંધિત પ્રશ્ન તે સમયે સુસંગત હતો જ્યારે હાઈકોર્ટ દ્વારા અનુચ્છેદ ૩૧ (૨) ના સંદર્ભમાં આ બાબતનો નિર્ણય લેવામાં આવ્યો હતો.અનુચ્છેદ ૩૧ ને જજમા સુધારા અધિનિયમ, ૧૯૭૮ દ્વારા ૨૦-૬-૧૯૭૮ થી દૂર કરવામાં આવી હતી.કલમ ૧૯ની કલમ (૧) ની પેટા-કલમ (એફ), જે મિલકત હસ્તગત કરવા અને રાખવાના અધિકારની બાંયધરી આપે છે, તે જ જજમા સુધારા અધિનિયમ, ૧૯૭૮ દ્વારા પણ બાકાત

રાખવામાં આવી હતી.અમારું માનવું છે કે ઇનામદારના તમામ નાબૂદ થયેલા અધિકારોના સંદર્ભમાં ઉપરોક્ત અધિનિયમની કલમ ૯માં વળતરની જોગવાઈ પહેલેથી જ છે, તેથી અનુચ્છેદ ૩૧ (૨) હેઠળ મૂળભૂત અધિકારોના ઉદ્ધંધનના આધાર પર પડકાર ખોટો હશે, ભલે તેને બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૧-એ, ૩૧-બી અને ૩૧-સીની જોગવાઈઓના સંદર્ભ વિના ગણવામાં આવે.

પરિચ્છેદ(૯)

ઉપરોક્ત અધિનિયમની કલમ ૯, દેવસ્થાન ઇનામમાં તેના તમામ અધિકારોને નાબૂદ કરવા માટે ઇનામદારને વળતરની જોગવાઈ કરે છે, જે કલમ ૨(૬) હેઠળ વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવી છે, અન્ય બાબતોની સાથે, ગામ, ગામનો ભાગ અથવા દેવસ્થાન ઇનામ હેઠળની જમીનની અનુદાન અથવા માન્યતા ધરાવતી ઇનામ એ કલમ ૨(૭) માં વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવેલી દેવસ્થાન જમીન છે. તમામ દેવસ્થાન ઇનામો (જ્યાં સુધી તેમાં રોકડ ભથ્થું અથવા ભથ્થું તરીકે અનુદાન અથવા માન્યતા હોય તે સિવાય) નાબૂદ કરવામાં આવ્યા હતા અને તેમાંના તમામ અધિકારો અને આવી ઇનામોની અન્ય ઘટનાઓ નાબૂદ કરવામાં આવી હતી અને દેવસ્થાન જમીનોને બોમ્બે જમીન મહેસૂલ સંહિતાની જોગવાઈઓ અનુસાર જમીન મહેસૂલની ચુકવણી માટે જવાબદાર બનાવવામાં આવી હતી, જે કાયદાની કલમ ૫ દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવી હતી. આમ, ગામ, ગામ અથવા જમીનના ભાગની અનુદાન અથવા માન્યતાનો સમાવેશ કરતી ઇનામ અને તેમની ઘટનાઓ નાબૂદ કરવામાં આવી હતી, જ્યારે રોકડ ભથ્થું અથવા પ્રકારની ભથ્થાની મંજૂરી ધરાવતી ઇનામને અસર થઈ ન હતી.દેવસ્થાન જમીનના સંદર્ભમાં કબજાના અધિકારો, જેનો ઇનામ નાબૂદ કરવામાં આવ્યો હતો તે કલમ ૬ દ્વારા વ્યવહાર કરવામાં આવે છે અને ઇનામદાર એ વ્યક્તિ હશે જે જમીનની મહેસૂલની ચુકવણી માટે મુખ્યત્વે જવાબદાર હોવાનું માનવામાં આવશે. કલમ ૬ એ ઓળખે છે કે દેવસ્થાન જમીનના સંદર્ભમાં જમીન મહેસૂલની ચુકવણી માટે રાજ્ય સરકારને મુખ્યત્વે જવાબદાર ગણવામાં આવતી વ્યક્તિ

કોણ હશે અને તે જોગવાઈ કરે છે કે જ્યાં જમીન તેના કબજામાં છે અને તે તેની ખેતી કરી રહ્યો છે અથવા જ્યાં આવી જમીન ઇનામદાર અધિકૃત ધારક, અનધિકૃત ધારક અથવા નીચલા ધારક સિવાય અન્ય વ્યક્તિના કબજામાં છે ત્યાં જમીન મહેસૂલ ચૂકવવા માટે ઇનામદાર જવાબદાર રહેશે.જો આવી જમીન અધિકૃત ધારક અથવા નીચલા ધારકના કબજામાં હોય, તો આવા ધારકને કબજો કરનાર માનવામાં આવશે જેથી મુખ્યત્વે ચૂકવણી અને મહેસૂલ માટે જવાબદાર છે.આમ, જ્યાં અનધિકૃત ધારક (કલમ ૨(૧૪) માં વ્યાખ્યાયિત કરાયેલ જમીનનો કબજો ધરાવતા નથી, ત્યાં જમીનની મહેસૂલ ચૂકવવાની જવાબદારી ઇનામદાર પર રહેશે કારણ કે તે વ્યક્તિ કબજો ધરાવતી હોવાનું માનવામાં આવે છે.એવા કિસ્સાઓમાં કે જ્યાં દેવસ્થાનની જમીન અનધિકૃત ધારકના કબજામાં હોય, તે કલેક્ટર દ્વારા કાયદાની કલમ ૭ હેઠળ ફરી શરૂ કરવામાં આવશે.

૯.૧. કલમ ૮માં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે દેવસ્થાનની જમીનમાં આવેલા તમામ જાહેર રસ્તાઓ, ગલીઓ, માર્ગો વગેરે રાજ્ય સરકારની મિલકતમાં નિહિત રહેશે અને માનવામાં આવશે.આમાં એવી તમામ જમીનોનો સમાવેશ થાય છે (બાંધકામ અથવા બિન-કૃષિ હેતુ માટે ઉપયોગમાં લેવાતી જમીન સિવાય) કે જેના સંબંધમાં કોઈ પણ વ્યક્તિ આ કાયદા હેઠળ કબજો ધરાવતી હોવાનું માનવામાં આવતું નથી અને દેવસ્થાનની જમીનની અંદર આવેલી તમામ ખાણો પણ સામેલ છે.મિલકતમાં અથવા તેના પર સ્થાપિત થઈ શકે તેવા ઇનામદાર સિવાયના કોઈપણ વ્યક્તિના અધિકારો અપવાદરૂપ છે.કલમ ૮ હેઠળ અધિકારો રાજ્ય સરકારમાં નિહિત છે, સિવાય કે અમલમાં રહેલા કોઈપણ કાયદા દ્વારા અન્યથા પ્રદાન કરવામાં આવે, અને ગણના કરાયેલ મિલકતમાં નિહિત ઇનામદાર દ્વારા મેળવેલા તમામ અધિકારો નાબૂદ હોવાનું માનવામાં આવે છે.

૯.૨. કલમ ૯ માં સમાવિષ્ટ ઇનામદારને ચૂકવવા માટેની વળતર માટેની જોગવાઈઓ "દેવસ્થાન ઇનામમાં તેના તમામ અધિકારોના નાબૂદી" ના સંદર્ભમાં

છે, જેમાં જમીનની અનુદાન ધરાવતી ઇનામનો સમાવેશ થશે જે નાબૂદ કરવામાં આવી છે. વળતર પર્પેક્ટ્યુઇટીમાં વાર્ષિકીના સ્વરૂપમાં ચૂકવવાનું છે. તેથી તે એક વખતની ચુકવણી નથી. વળતરમાં "નિયત દિવસની તરત પહેલાના ત્રણ વર્ષના સમયગાળા દરમિયાન આવી ઇનામમાં સમાવિષ્ટ તમામ જમીનો પર કાયદેસર રીતે વસૂલવામાં આવતી સંપૂર્ણ આકારણીની સરેરાશ જેટલી રકમનો સમાવેશ થશે, જો અનુદાનમાં જમીનની મહેસૂલની ચુકવણીમાંથી મુકિત સાથે અથવા વગરની જમીનનો સમાવેશ થતો હોય. જ્યારે દેવસ્થાન ઇનામમાં વળતર માટે કલમ ૮માં કરવામાં આવેલી જોગવાઈનો હેતુ "તમામ અધિકારોને નાબૂદ કરવાનો" હતો, ત્યારે તેમાં સ્પષ્ટપણે કલમ ૮ હેઠળ રાજ્ય સરકારમાં નિહિત હોવાનું માનવામાં આવતી મિલકતમાં ઇનામદાર દ્વારા મેળવેલા તમામ અધિકારોને નાબૂદ કરવા માટે ચૂકવવાપાત્ર વળતરનો સમાવેશ થતો હતો. કલમ ૮, ૯ અને ૧૦ની જોગવાઈઓમાં સુધારો કરવામાં આવ્યો નથી અને આ જોગવાઈઓ ગુજરાતના નિયમ ૩ સાથે જોડાયેલી છે. દેવસ્થાન ઇનામ નાબૂદી નિયમો, ૧૯૭૦, જે કલમ ૧૦ હેઠળ વળતર માટે અરજી કરવાની જોગવાઈ કરે છે, અને અરજી ફોર્મ "એ" સૂચવે છે જેમાં સમગ્ર દેવસ્થાન જમીનની વિગતો જેમાં ઇનામદાર દ્વારા વળતરનો દાવો કરવામાં આવે છે, તે ઇનામદારના તમામ નાબૂદ થયેલા અધિકારો માટે વળતરના સમગ્ર પ્રશ્ન સાથે વ્યવહાર કરતી જોગવાઈઓનો સંપૂર્ણ સમૂહ બનાવે છે. અધિનિયમ દ્વારા અથવા તે હેઠળ સ્પષ્ટ રીતે પૂરી પાડવામાં આવેલ સિવાય, દેવસ્થાન ઇનામમાં કાયદેસર રીતે અસ્તિત્વ ધરાવતા તમામ અધિકારો જે નાબૂદ કરવામાં આવ્યા છે અને આવી ઇનામની અન્ય તમામ ઘટનાઓ કલમ ૫ ની (બી) હેઠળ નાબૂદ કરવામાં આવી છે. કલમ ૮ માં વર્ણવેલ મિલકતમાં ઇનામદાર દ્વારા મેળવેલા તમામ અધિકારો, જેમાં તે તમામ જમીનોનો સમાવેશ થાય છે, જેના સંબંધમાં કલમ ૬ હેઠળ કલ્પના કરાયેલ અધિનિયમ હેઠળ કોઈ વ્યક્તિ કબજો ધરાવતી હોવાનું માનવામાં આવતું નથી, તેને નાબૂદ કરવામાં આવી હોવાનું માનવામાં આવશે. દેવસ્થાન ઇનામમાં અધિકારો પ્રકૃતિ

અનુદાનના સંદર્ભમાં અધિકારો હશે જે કલમ ૨(૬) માં દેવસ્થાન ઇનામની વ્યાખ્યા દ્વારા આવરી લેવામાં આવ્યા છે, જેમાં જમીન અનુદાનનો સમાવેશ થાય છે. દેવસ્થાન ઇનામ હેઠળની આવી જમીન દેવસ્થાનની જમીન હશે.તેથી, દેવસ્થાન જમીનને લગતા અધિકારોને બાકાત રાખવા માટે કોઈ માન્ય આધાર નથી, જે કાયદાની કલમ ૯ હેઠળ આવતા "દેવસ્થાન જમીનમાં તેના તમામ અધિકારો" અભિવ્યક્તિમાંથી કલમ ૮ હેઠળ નાબૂદ હોવાનું માનવામાં આવે છે. તેથી, ૧૩ જી.એલ.આર. ૪૦૪ માં નોંધાયેલા નરેન્દ્રપ્રસાદજી વિરુદ્ધ રાજ્યની ડિવિઝન બેન્ચના અભિપ્રાયને સ્વીકારવું મુશ્કેલ છે, કે જ્યાં સુધી કલમ ૮ માં સમાવિષ્ટ મિલકતમાં ઇનામદારના અધિકારને નાબૂદ કરવાનો સંબંધ છે ત્યાં સુધી ઇનામદાર કાયદાની કલમ ૧૧ હેઠળ વળતર મેળવવા માટે હકદાર છે. અમારા મતે, કલમ ૯ ઇનામદારના તમામ નાબૂદ થયેલા અધિકારોનું ધ્યાન રાખે છે જ્યારે કલમ ૧૧ અન્ય વ્યક્તિઓના અધિકારોને નાબૂદ કરવા માટે વળતરની જોગવાઈ કરવા માટે છે. કલમ ૧૧માં કરવામાં આવેલ સુધારો માત્ર સ્પષ્ટીકરણાત્મક પ્રકૃતિનો છે અને વિધાનસભાનો ઈરાદો અગાઉ કલમ ૧૧ની માર્જિન નોટમાંથી પણ પ્રતિબિંબિત થયો હતો, જેમાં લખવામાં આવ્યું હતું કે "મિલકતમાં અન્ય વ્યક્તિના અધિકારો નાબૂદ કરવા વગેરે માટે વળતર આપવાની પદ્ધતિ".

૯.૩. એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે કલમ ૧૧ની જોગવાઈઓ પર મૂકવામાં આવેલા અર્થઘટનને કારણે નરેન્દ્રપ્રસાદજીના કેસમાં હાઈકોર્ટ દ્વારા કાયદાની માન્યતાને સમર્થન આપવામાં આવ્યું હતું, જેનો અર્થ એ કરવામાં આવ્યો હતો કે કલમ ૮માં ઉલ્લેખિત મિલકતો પર નાબૂદ કરવામાં આવ્યા હોવાનું માનવામાં આવતા તેના અધિકારોના સંદર્ભમાં ઇનામદાર તેના હેઠળ અલગથી વળતરનો દાવો કરી શકે અને તે નિર્ણયની સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા પુષ્ટિ કરવામાં આવી હતી, આ કોર્ટ હાઈકોર્ટ દ્વારા કલમ ૧૧ની જોગવાઈઓને આપવામાં આવેલા અર્થઘટનની પાછળ ન જઈ શકે, કારણ કે, વિલિનીકરણના સિદ્ધાંત પર તે સુપ્રીમ કોર્ટનો

નિર્ણય બની ગયો હતો. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, આ અદાલત કલમ ૧૧ના અર્થઘટન પર ડિવિઝન બેન્ચ દ્વારા લેવામાં આવેલા દૃષ્ટિકોણ પર પુનર્વિચાર કરી શકતી નથી અને એવું માની શકે છે કે ઇનામદારને કલમ ૧૧ના દાયરામાંથી બાકાત રાખવામાં આવ્યો હતો. આ દલીલમાં ભ્રાંતિ સ્પષ્ટ છે. કલમ ૧૦ સાથે વાંચીને કલમ ૯ હેઠળ તેના તમામ અધિકારોને નાબૂદ કરવા માટે પૂરા પાડવામાં આવેલ વળતર ઉપરાંત કલમ ૮ હેઠળ નાબૂદ કરાયેલા તેના અધિકારોના સંદર્ભમાં કલમ ૧૧ હેઠળ ઇનામદાર અલગથી વળતરનો દાવો કરી શકે છે કે કેમ તે પ્રશ્ન ક્યારેય સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ મુદ્દો મૂકવામાં આવ્યો ન હતો અને તે નિર્ણયના તે ભાગ સામે જ પસંદ કરવામાં આવ્યો હતો જે કાયદાની બંધારણીયતાના પ્રશ્ન પર ઇનામદારોની વિરુદ્ધ ગયો હતો. ઉચ્ચ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે ધાર્મિક સંપ્રદાય પર કલમ ૨૬(સી) દ્વારા આપવામાં આવેલ સંપત્તિનો અધિકાર સંપૂર્ણ અધિકાર નથી અને સંપત્તિના અધિકારના સારનું કોઈ ઉદ્દેશન નથી અને કાયદાની કલમ ૫, ૬, ૭ અને ૮ કલમ ૨૬(સી) નું ઉદ્દેશન કરતી નથી. એવું પણ માનવામાં આવ્યું હતું કે આ જોગવાઈઓ અનુચ્છેદ ૩૧ (૨) ને નાબૂદ કરતી નથી, કારણ કે, જ્યાં સુધી ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં કૃષિ જમીન અથવા બિનઉપજાઉ જમીનની વાત છે, તો આ કાયદો સ્પષ્ટપણે કૃષિ સુધારાનું એક પગલું હતું અને અનુચ્છેદ ૩૧-એ દ્વારા તેને પડકારથી સુરક્ષિત કરવામાં આવ્યો હતો. એવું પણ માનવામાં આવ્યું હતું કે આ કાયદો અનુચ્છેદ ૩૧(૨) હેઠળ બંધારણીય બાંધધરીને સંતોષવા માટે યોગ્ય અને સુસંગત સિદ્ધાંતોના આધારે વળતરની જોગવાઈ કરે છે. સુપ્રીમ કોર્ટે આ કાયદાની બંધારણીય માન્યતાને સમર્થન આપ્યું હતું અને જણાવ્યું હતું કે આ કાયદો અને તેની જોગવાઈઓ કલમ ૨૬ (સી) નું ઉદ્દેશન કરતી નથી અને કાયદાના ઉદ્દેશ્યને ધ્યાનમાં રાખીને, તેઓ અનુચ્છેદ ૩૧-એની બચત જોગવાઈઓ હેઠળ સંપૂર્ણપણે સુરક્ષિત છે. એવું પણ માનવામાં આવ્યું હતું કે એવું ન કહી શકાય કે કલમ ૨૬ (સી) હેઠળનો અધિકાર એ હદ સુધી સંપૂર્ણ અને અયોગ્ય અધિકાર છે કે કોઈ

પણ કૃષિ સુધારા ધાર્મિક સંપ્રદાયોની માલિકીની જમીનને સ્પર્શી શકે નહીં. કોર્ટે ઠેરવ્યું : "જોકે એક બાબત સ્પષ્ટ છે કે કલમ ૨૬, અન્ય બાબતોની સાથે, ધાર્મિક બાબતોનું સંચાલન કરવા માટે જંગમ અને સ્થાયર મિલકતની માલિકી અને હસ્તગત કરવાના અધિકારની બાંધધરી આપે છે.જોકે, આ અધિકાર અનુચ્છેદ ૩૧(૨) ની જોગવાઈઓ અનુસાર ફરજિયાતપણે મિલકત હસ્તગત કરવાના રાજ્યના અધિકારને છીનવી શકતો નથી.એવું પણ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે વળતરની પર્યાપ્તતા પરનો ઉદ્દેશ એ કાયદા સામે આંદોલન કરી શકાતો નથી જે સ્વીકાર્ય રીતે કૃષિ સુધારાઓ સાથે સંબંધિત છે અને તેથી, અનુચ્છેદ ૩૧-એની નકલ હેઠળ છે અને કલમ ૧૪,૧૯ અથવા ૩૧ ના ઉલ્લંઘનના સ્કોર પરનો વાંધો મનોરંજક નથી. સુપ્રીમ કોર્ટના ચુકાદાના ફક્ત ૨૨માં દર્શાવેલ અપીલકર્તાઓ માટે ઉઠાવવામાં આવેલી દલીલો સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે દલીલ એ હતી કે આ કાયદો અનુચ્છેદ ૩૧ (૨) ની જરૂરિયાતને પૂર્ણ કરે છે, તેમ છતાં તેણે કલમ ૨૬(સી) ની જરૂરિયાતો પણ પૂરી કરવી પડશે અને આ કાયદો અનુચ્છેદ ૩૧-એની જોગવાઈઓ દ્વારા સાચવવામાં આવ્યો ન હતો. આમ, સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ કોઈ વિવાદ ઉઠાવવામાં આવ્યો ન હતો કે શું ઇનામદારને તેના તમામ નાબૂદ થયેલા અધિકારો માટે માત્ર કલમ ૯ હેઠળ વળતર ચૂકવવાપાત્ર છે કે પછી તે કલમ ૮ દ્વારા નાબૂદ કરાયેલા અધિકારો માટે કલમ ૧૧ હેઠળ પણ વળતરનો અલગથી દાવો કરી શકે છે કે કેમ.તેથી અરજદારો વતી મૂકવામાં આવેલા વિલિનીકરણના સિદ્ધાંત પર નિર્ભરતા એ મુદ્દાના સંદર્ભમાં ખોટી ધારણા છે જે ક્યારેય સુપ્રીમ કોર્ટમાં લઈ જવામાં આવ્યો ન હતો.

૯.૪. એ નોંધવામાં આવશે કે વળતરની ચુકવણી સંબંધિત પ્રશ્ન તે સમયે સુસંગત હતો જ્યારે હાઈકોર્ટ દ્વારા અનુચ્છેદ ૩૧ (૨) ના સંદર્ભમાં આ બાબતનો નિર્ણય લેવામાં આવ્યો હતો.અનુચ્છેદ ૩૧ ને જજમા સુધારા અધિનિયમ, ૧૯૭૮ દ્વારા ૨૦-૬-૧૯૭૮ થી દૂર કરવામાં આવી હતી.કલમ ૧૯ની કલમ (૧) ની પેટા કલમ (એફ), જે મિલકત હસ્તગત કરવા અને રાખવાના અધિકારની

બાંયધરી આપે છે, તે જ જજમા સુધારા અધિનિયમ, ૧૯૭૮ દ્વારા પણ બાકાત રાખવામાં આવી હતી.અમારું માનવું છે કે ઇનામદારના તમામ નાબૂદ થયેલા અધિકારોના સંદર્ભમાં ઉપરોક્ત અધિનિયમની કલમ ૯માં વળતરની જોગવાઈ પહેલેથી જ છે, તેથી અનુચ્છેદ ૩૧ (૨) હેઠળ મૂળભૂત અધિકારોના ઉદ્ધંધનના આધાર પર પડકાર ખોટો હશે, ભલે તેને બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૧-એ, ૩૧-બી અને ૩૧-સીની જોગવાઈઓના સંદર્ભ વિના ગણવામાં આવે.

પરિચ્છેદ(૯)

આંશિક રીતે નકારી કાઢવામાં આવેલા કેસ:

૧. આચાર્ય મહારાજશ્રી નરેન્દ્રપ્રસાદજી આનંદપ્રસાદજી મહારાજ વિરુદ્ધ ગુજરાત રાજ્ય અને અન્યો, ૧૯૭૨ ૦ જી.એલ.આર. ૪૦૪:૧૯૭૦ એ.આઈ.જે.ઈ.એલ. એચ.સી. ૨૦૦૧૪૨

નોંધાયેલા કેસો:

૧. બી. શંકર રાવ વિરુદ્ધ મૈસૂર રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૬૯ એસ.સી. ૪૫૩:૧૯૬૯ (૧) એસ.સી.સી. ૧:૧૯૬૯ (૩) એસ.સી.આર. ૧:૧૯૬૯ (૧) એસ.સી.જે. ૮૫૪:૧૯૬૯ (૧) એસ.સી.એ. ૭૦૩
૨. દીપચંદ વિરુદ્ધ યુ. પી. રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૫૯ એસ.સી. ૬૪૮:૧૯૫૯ (સપ ૨) એસ.સી.આર. ૮:૧૯૫૯ એસ.સી.જે. ૧૦૬૯:૧૯૫૯ એસ.સી.એ. ૩૭૭: આઈ.એલ.આર. (ઓલ.) ૧૯૫૯ ઓલ. (૧) ૨૯૩
૩. એલિઝાબથ સેમ્યુઅલ આરોન વિ. સ્ટેટ, એ.આઈ.આર. ૧૯૯૧ કેર ૧૬૨
૪. ગંગાધર રાવ વિરુદ્ધ બોમ્બે રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૬૧ એસ.સી. ૨૮૮:૧૯૬૧ (૧) એસ.સી.આર. ૯૪૩:૧૯૬૧ (૨)

એસ.સી.જે. ૩૯૮:૧૯૬૧ બી.એલ.આર. ૫૧૧:૧૯૬૦
એ.આઈ.જે.ઈ.એલ. એસ.સી. ૯૨૮૨

૫. જાદબ સિંહ અને અન્યો વિરુદ્ધ હિમાચલ પ્રદેશ વહીવટીતંત્ર,
એ.આઈ.આર. ૧૯૬૦ એસ.સી. ૧૦૦૮:૧૯૬૦ (૩)
એસ.સી.આર. ૭૫૫:૧૯૬૧ (૧) એસ.સી.જે. ૧૮૫:૧૯૬૨ (૧)
એસ.સી.એ. ૨૧૦:૧૯૬૦ એ.આઈ.જે.ઈ.એલ. એસ.સી. ૧૨૨૧૬
૬. જીલુભાઈ નાનભાઈ ખાયર વિરુદ્ધ ગુજરાત રાજ્ય, એ.આઈ.આર.
૧૯૯૫ એસ.સી. ૧૪૨:૧૯૯૫ (સપ ૧) એસ.સી. સી.
૫૯૬:૧૯૯૪ (૩) સ્કેલ ૩૮૯:જેટી ૧૯૯૪ (૪) ૪૭૩:૧૯૯૪
(સપ્લી. ૧) એસ.સી.આર. ૮૦૭
૭. કે. ડબલ્યુ. એસ્ટેટ વિરુદ્ધ મદ્રાસ રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૭૧
એસ.સી. ૧૬૧:૧૯૭૦ (૩) એસ.સી.સી. ૮૯૪:૧૯૭૧ (૨)
એસ.સી.આર. ૭૯૦:૧૯૭૧ (૨) એસ.સી.જે. ૩૨૪:૧૯૭૧ (૨)
એમ.એલ.જે. ૭૫
૮. કેશવાનંદ ભારતી વિરુદ્ધ કેરળ રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૭૩
એસ.સી. ૧૪૬૧:૧૯૭૩ (૪) એસ.સી.સી. ૨૨૫:૨૦૧૨ (૪)
એસ.એલ.ટી. ૪૮૧:૧૯૭૩ એ.આઈ.જે.ઈ.એલ. એસ.સી.
૧૧૨૮૫
૯. કોચુન્ની વિરુદ્ધ મદ્રાસ રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૬૦ એસ.સી.
૧૦૮૦:૧૯૬૦ (૩) એસ.સી.આર. ૮૮૭:૧૯૬૧ (૨)
એસ.સી.જે. ૪૪૩:૧૯૬૦ કેઆરએલટી ૩૧:૧૯૬૦ (૨)
એસ.સી.એ. ૪૧૨
૧૦. કુન્દયમદ વિરુદ્ધ કેરળ રાજ્ય, ૨૦૦૦ ૬ એસ.સી.સી.
૨૫૯:૨૦૦૦ એર એસ.સી. ૧૭૬૦:૨૦૦૦ (૩) સ્કેલ ૩૫:જેટી
૨૦૦૦ (૪) ૩૩૭:૨૦૦૦ (૨) એસ.સી.આર. ૮૯૦

૧૧. એલ. જગન્નાથ વિરુદ્ધ અધિકૃત અધિકારી, એ.આઈ.આર. ૧૯૭૨
એસ.સી. ૪૨૫:૧૯૭૧ (૨) એસ.સી.સી. ૮૯૩:૧૯૭૨ (૧)
એસ.સી.આર. ૧૦૫૫:૧૯૭૨ (૩) સી.વી.એ.પી.જે. (એસ.સી.)
૭૨:૧૯૭૧ એ.આઈ.જે.ઈ.એલ. એસ.સી. ૧૨૨૬૯
૧૨. લક્ષ્મીમોની દાસ વિ. રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૮૭ કેલ. ૩૨૬
૧૩. એમ. વેંકટરાવ વિ. રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૭૫ એ.પી. ૩૧૫
૧૪. મિનર્વા મિલ્સ લિ. વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા, એ.આઈ.આર.
૧૯૮૦ એસ.સી. ૧૯૮૯
૧૫. નરેન્દ્રપ્રસાદજી વિરુદ્ધ ગુજરાત રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૭૪
એસ.સી. ૨૦૯૮:૧૯૭૫ (૧) એસ.સી.સી. ૧૧:૧૯૭૫ (૨)
એસ.સી.આર. ૩૧૭:૧૯૭૪ યુજે ૬૯૩:૧૯૭૫ (૨)
એસ.સી.ડબલ્યુઆર ૪૯૬
૧૬. પી. સી. મિલ્સ વિ બ્રોચ મ્યુનિસિપાલિટી, એ.આઈ.આર. ૧૯૭૦
એસ.સી. ૧૯૨:૧૯૬૯ (૨) એસ.સી.સી. ૨૮૩:૧૯૭૦ (૧)
એસ.સી.આર. ૩૮૮:૧૯૭૦ (૧) એસ.સી.જે. ૨૮૮:૨૦૦૦
(૧૨૩) ઈ.એલ.ટી. ૩
૧૭. પી. મહેન્દ્ર વિરુદ્ધ કર્ણાટક રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૯૦
એસ.સી. ૪૦૪:૧૯૮૯ (સપ ૨) એસ.સી. સી. ૬૭૧:૧૯૮૯ (૨)
સ્કેલ ૧૩૮૮:જેટી ૧૯૮૯ (૪) ૫૪૦:૧૯૮૯ (સપ ૨)
એસ.સી.આર. ૨૪૬
૧૮. રામ રામ નાગૈન વિરુદ્ધ બોમ્બે રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૫૯
એસ.સી. ૪૫૯:૧૯૫૯ (સપ્લી. ૧) એસ.સી.આર. ૪૮૯:૧૯૫૯
એસ.સી.જે. ૬૭૯:૧૯૫૯ એસ.સી.એ. ૪૯૧:૧૯૫૯
બી.એલ.આર. ૮૧૧

૧૯. એસ. આર. બોમ્મઈ વિરુદ્ધ ઉઈ, એ.આઈ.આર. ૧૯૯૪ એસ.સી.
૧૯૧૮:૧૯૯૪ (૩) એસ.સી.સી. ૧:૧૯૯૪ (૨) સ્કેલ
૩૭:૧૯૯૪ (૨) સ્કેલ ૧:જેટી ૧૯૯૪ (૨) ૨૧૫
૨૦. શ્રી જગન્નાથ મંદિર પુરી વ્યવસ્થાપન સમિતિ વિરુદ્ધ ચિંતામણી,
એ.આઈ.આર. ૧૯૯૭ એસ.સી. ૩૮૩૯:૧૯૯૭ (૮) એસ.સી.સી.
૪૨૨:જેટી ૧૯૯૭ (૮) ૯૮:૧૯૯૭ (સપ જ) એસ.સી.આર.
૧૫૧:૧૯૯૭ એ.આઈ.આર. એસ.સી.ડબલ્યુ ૩૭૫૯
૨૧. શ્રીમતી. ઇન્દિરા ગાંધી વિરુદ્ધ રાજ નારાયણ, એ.આઈ.આર.
૧૯૭૫ એસ.સી. ૨૨૯૯:૧૯૭૬ (૨) એસ.સી.આર.
૩૪૭:૧૯૭૫ એ.આઈ.જે.ઈ.એલ. એસ.સી. ૧૧૮૫૫
૨૨. બિહાર રાજ્ય અને અન્ય, વિ. બાલ મુકુંદ સાહ અને અન્ય, ૨૦૦૦
૪ એસ.સી.સી. ૬૯૦
૨૩. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય વિરુદ્ધ કમલ એસ. દુર્ગુલે, ૧૯૮૫ ૧ એસ.સી.સી.
૨૩૪:૧૯૮૫ એર એસ.સી. ૧૧૯:૧૯૮૪ (૨) સ્કેલ
૭૯૩:૧૯૮૫ (૨) એસ.સી.આર. ૧૨૯:૧૯૮૫ યુજે ૪૩૨
૨૪. તમિલનાડુ રાજ્ય વિ. એલ. અબુ, એ.આઈ.આર. ૧૯૮૪ એસ.સી.
૩૨૬:૧૯૮૪ (૧) એસ.સી.સી. ૫૧૫:૧૯૮૩ (૨) સ્કેલ
૫૪૧:૧૯૮૪ (૧) એસ.સી.આર. ૭૨૫:૧૯૮૬ (૧) એમ.એલ.જે.
૮
૨૫. વજપેલુ વિરુદ્ધ વિશેષ નાયબ કલેક્ટર, એ.આઈ.આર. ૧૯૬૫
એસ.સી. ૧૦૧૭:૧૯૬૫ (૧) એસ.સી.આર. ૬૧૪:૧૯૬૪ (૨)
એસ.સી.જે. ૭૦૩:૧૯૬૪ (૨) એમ.એલ.જે. ૧૭૩:૧૯૬૫ (૨)
એસ.સી.એ. ૩૯૬

૨૬. વામન રાવ વિરુદ્ધ ઉઈ, એ.આઈ.આર. ૧૯૮૧ એસ.સી.
૨૭૧:૧૯૮૧ (૨) એસ.સી.સી. ૩૬૨:૧૯૮૧ (૨) એસ.સી.આર.
૧:૧૯૮૦ એ.આઈ.જે.ઈ.એલ. એસ.સી. ૩૪૫૩૩

ઉપસ્થિતિ:

પી.વી. નાણાવટી, એસ.એન. શેલત, એ.ડી. ઓઝા, જે.એમ. પટેલ,
એ.કે. કલર્ક, ડી.ડી. વ્યાસ, એસ.કે. બુખારી, એમ.આઈ. પટેલ

ટાંકવામાં આવેલ સમાન કેસો:

૨૦૦૧ (૨) જીએલઆર ૧૩૫૬

૨૦૦૧ (૨) જી.એલ.એચ. ૫૮૯

ચુકાદો:-

ન્યાયમૂર્તિ આર. કે. અબીચંદાની

૧. વિવાદની પ્રકૃતિ અને તેમાં સામેલ પ્રશ્નોના મહત્વને ધ્યાનમાં રાખીને
ડિવિઝન બેન્ચ દ્વારા આ બાબતોને તેના નિર્ણય માટે મોટી બેન્ચને મોકલવાનો
આદેશ આપવામાં આવ્યો હતો.

૨. ડિવિઝન બેન્ચ દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવેલા પ્રશ્નો નીચે મુજબ છે: -

[“(શું ભારતના બંધારણની અનુચ્છેદ ૨૬ (સી), જે દરેક ધાર્મિક
સંપ્રદાય અથવા તેના કોઈપણ વિભાગને જંગમ અને સ્થાયર મિલકત
ધરાવવાનો અને હસ્તગત કરવાનો મૂળભૂત અધિકાર આપે છે, તે
બંધારણના મૂળભૂત માળખાનો ભાગ છે-”]

[(બી)(૧) ગુજરાત દેવસ્થાન ઇનામ નાબૂદી (સુધારા) અધિનિયમ, ૧૯૭૭ પડકારવા માટે ખુલ્લો છે કે કેમ, કારણ કે ઉપરોક્ત કાયદો નવમી અનુસૂચિમાં મૂકવામાં આવ્યો છે -

[(૨) જો કોઈ કાયદો અધિકારોના નાબૂદી માટે વળતરની જોગવાઈ કરતો નથી અને તેને નવમી અનુસૂચિમાં મૂકવામાં આવે છે, તો શું ઉપરોક્ત કાયદો રદબાતલ થશે અથવા શું ઉપરોક્ત કાયદાની માન્યતાને અનુચ્છેદ ૩૧૮-માં જોગવાઈ મુજબ પડકારવામાં નહીં આવે.

[(૩) બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૦૦-એની શું અસર છે, જે મિલકત પરના અધિકારોને નાબૂદ કરવા માટે વળતરની જોગવાઈ કરતી નથી, કારણ કે તે માત્ર એવી જોગવાઈ કરે છે કે કાયદાના અધિકાર સિવાય કોઈ પણ વ્યક્તિને તેની મિલકતથી વંચિત કરી શકાતી નથી-]

[(સી) જો તે પડકારવા માટે તૈયાર હોય તો પણ, શું ગુજરાત દેવસ્થાન ઇનામ નાબૂદી અધિનિયમ, ૧૯૬૯ની કલમ ૯ ઇનામદારના અધિકારોને નાબૂદ કરવા માટે વળતરની જોગવાઈ કરે છે, જે ગુજરાત દેવસ્થાન ઇનામ નાબૂદી અધિનિયમ, ૧૯૬૯-ની કલમ ૮ની જોગવાઈઓ અનુસાર નાબૂદ કરવામાં આવે છે.]

[(ડી) નરેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજ વિરુદ્ધ રાજ્ય, ૧૩ જી.એલ.આર. ૪૦૪ ના કેસમાં આ અદાલતની ખંડપીઠે આપેલા નિર્ણય પર પુનર્વિચાર કરવાની જરૂર છે કે કેમ-]

[૨.૧ જો કે ઉપરોક્ત કાયદો ગુજરાત રીપીલિંગ એક્ટ, ૨૦૦૦ દ્વારા તેને અપ્રચલિત ગણાવીને રદ કરવામાં આવ્યો છે, આ બાબતો એ આધાર પર દલીલ કરવામાં આવી છે કે ઉપાર્જિત અથવા તે હેઠળ ઉદ્ભવતા અધિકારો

અને જવાબદારીઓ સાચવવામાં આવે છે અને તેના ચલણના સમયગાળાના સંદર્ભમાં તેને ઉશ્કેરવામાં આવી શકે છે.]

૩. વિશેષ દીવાની અરજી નં. ૩૪૧૮/૮૦, ૩૬૦૫/૮૦, ૩૬૦૬/૮૦, ૧૨૨૬/૮૩ અને ૧૨૨૭/૮૩ માં, અરજદારો એ જાહેર કરવાની માંગ કરે છે કે ગુજરાત દેવસ્થાન ઇનામ નાબૂદી અધિનિયમ, ૧૯૬૯ની તમામ જોગવાઈઓ, ખાસ કરીને તેની કલમ ૮, તેમજ ૧૯૭૭ના ઉપરોક્ત સુધારા અધિનિયમની જોગવાઈઓ રદબાતલ અને ગેરબંધારણીય છે.તેમણે ઉપરોક્ત અધિનિયમની કલમ ૮ હેઠળ નાબૂદ કરાયેલા અધિકારો માટે ઇનામદારોને અલગથી વળતર આપવાનો ઇનકાર કરવાની સત્તાવાળાઓની કાર્યવાહીને પડકાર્યો છે.

[૩.૧ વિશેષ દીવાની અરજી નં. ૩૪૧૯/૮૦, ૩૪૨૦/૮૦, ૩૪૨૧/૮૦ અને ૩૫૦૮/૮૦ માં, અરજદારોએ એવી જાહેરાત કરવાની માંગ કરી છે કે ઉપરોક્ત અધિનિયમની કલમ ૮ અને ઉપરોક્ત સુધારા અધિનિયમ, જેના દ્વારા કલમ ૧૧ માં સુધારો કરવામાં આવ્યો હતો તે સત્તાથી બહાર અને ગેરબંધારણીય છે અને વધુ જાહેરાત કે બંધારણના જઞ્મ સુધારા અધિનિયમ, ૧૯૭૮ની કલમ ૨,૬ અને ૭ સત્તાથી બહાર અને રદબાતલ છે. તેઓએ અધિનિયમની કલમ ૮ હેઠળ નાબૂદ કરાયેલા તેમના અધિકારોના સંદર્ભમાં અલગથી વળતર આપવાનો પણ દાવો કર્યો છે.]

[૩.૨ ઇનામદાર રહેલા અરજદારોના જણાવ્યા અનુસાર, ઉપરોક્ત કાયદાની જોગવાઈઓ દ્વારા, ઇનામની અન્ય ઘટનાઓની સાથે દેવસ્થાન ઇનામ ગામો/જમીનોમાં તેમના તમામ અધિકારો નાબૂદ કરવામાં આવ્યા હતા.સરકારને જમીન મહેસૂલની ચુકવણી કર્યા વિના ઇનામની જમીન પર કબજો કરવાનો તેમનો અધિકાર પણ નાબૂદ કરવામાં આવ્યો હતો. ઉપરોક્ત અધિનિયમની કલમ બી દ્વારા, તેમાં નિર્દિષ્ટ વસ્તુઓમાં તેમના અધિકારો, ખાસ કરીને તમામ ખનિજ સંપત્તિ, ખાણો, વન ઉત્પાદનો, વૃક્ષો વગેરેના સંદર્ભમાં પણ નાબૂદ કરવામાં આવ્યા હતા.આ કાયદાએ બોમ્બે ટેનન્સી એક્ટમાં નવી કલમ ૮૮-ઈ દાખલ કરીને તેમના ભાડૂતોના કબજામાં રહેલી ખેતીની જમીનનો તેમનો અધિકાર પણ છીનવી લીધો હતો. અરજદારોના જણાવ્યા અનુસાર, આ બધું તેના સાચા અર્થમાં વળતરની ચુકવણીની જોગવાઈ કર્યા વિના અને વળતર આપવા માટે સંબંધિત સિદ્ધાંતો નિર્ધારિત કર્યા વિના કરવામાં આવ્યું હતું.આ તેમનો કેસ છે કે ઉપરોક્ત કાયદાની બંધારણીય માન્યતાને જાળવી રાખતા, આ અદાલતની એક ખંડપીઠે, નરેન્દ્રપ્રસાદજી આનંદપ્રસાદજી મહારાજ વિરુદ્ધ ગુજરાત રાજ્ય અને અન્યોના કેસમાં, પાનું ૪૦૪ પર ૧૩ જી.એલ.આર. માં અહેવાલ આપ્યો હતો કે આ કાયદો ઇનામ તેમજ ઇનામ જમીનોમાં ઇનામદારના તમામ અધિકારોને નાબૂદ કરવા માટે વળતરની જોગવાઈ કરે છે.એ હકીકત પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો હતો કે

જોગવાઈઓની બંધારણીય માન્યતાને એ આધાર પર જાળવી રાખવામાં આવી હતી કે ઉપરોક્ત કાયદામાં દેવસ્થાનની જમીન માટે વળતરની જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી, જેનો દાવો ઇનામદારો દ્વારા અધિનિયમની કલમ ૮ હેઠળ નાબૂદ કરાયેલા તેમના અધિકારોના સંદર્ભમાં કલમ ૧૧ હેઠળ અલગથી કરી શકાય છે. અરજદારોના જણાવ્યા અનુસાર, સુપ્રીમ કોર્ટે એ.આઈ.આર.૧૯૭૪ એસ.સી. ૨૦૮૮માં નોંધાયેલા નરેન્દ્રપ્રસાદજી વિરુદ્ધ ગુજરાત રાજ્ય કેસમાં ઉપરોક્ત નિર્ણય અને તેના તર્કને સમર્થન આપ્યું છે. અરજદારોની ફરિયાદ એ છે કે લગભગ સાત વર્ષ વીતી ગયા પછી, સામાવાળા રાજ્યએ ૧૯૭૭ના સુધારા અધિનિયમ ૨૭ દ્વારા કલમ ૧૧ (i) હેઠળ વળતર માટે અરજી કરવાથી ઇનામદારને સ્પષ્ટ રીતે બાકાત રાખીને અને કલમ ૧૧ની પેટા-કલમ (જ) માં જોગવાઈ કરીને ઉપરોક્ત અધિનિયમમાં સુધારો કર્યો હતો કે, કલમ ૧૧ (i) માં જે કંઈ પણ હતું, જે તે સુધારા પહેલાં હતું, તે ક્યારેય ઇનામદારને તેના કોઈ પણ અધિકારને નાબૂદ કરવા, નાબૂદ કરવા અથવા તેમાં ફેરફાર કરવા માટે ઉપરોક્ત કલમ હેઠળ કોઈપણ વળતરનો દાવો કરવા માટે હકદાર હોવાનું માનવામાં આવશે નહીં. અથવા કોઈ પણ અદાલતનો આદેશ. અરજદારોના જણાવ્યા અનુસાર, ઉપરોક્ત સુધારા કાયદાની જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં રાખીને, મિલકત રાખવાના, હસ્તગત કરવાના અને નિકાલ કરવાના તેમના અધિકારને પ્રતિકૂળ અસર થઈ છે કારણ કે

અધિનિયમની કલમ ૮ હેઠળ, ઇનામદારની કેટલીક મિલકતો આપમેળે રાજ્ય સરકારમાં નિહિત થઈ ગઈ છે, ઇનામદાર તેના સંદર્ભમાં કોઈપણ વળતરનો દાવો કરવા માટે હકદાર રહેશે નહીં. એવો આક્ષેપ કરવામાં આવે છે કે સુધારા અધિનિયમ દ્વારા કલા હેઠળ અરજદારોના મૂળભૂત અધિકારોનો સાર છે.૨૫ અને ૨૬ નો નાશ કરવામાં આવે છે, અને તેમની મિલકતને કોઈપણ વળતરની ચુકવણી કર્યા વિના જપ્ત કરવામાં આવે છે.તેથી આ જોગવાઈઓને આ આધાર પર પડકારવામાં આવે છે કે તેઓ આર્ટ્સ હેઠળ બાંધધરીકૃત મૂળભૂત અધિકારોનું ઉલ્લંઘન કરે છે.૧૯((૧) (એફ) અને (૩૧) જ્યારે આ કાયદો ઘડવામાં આવ્યો હતો ત્યારે જે સ્થિતિ હતી.તે તેમનો પણ કેસ છે કે કાયદાની જોગવાઈઓ કલાનું ઉલ્લંઘન કરે છે.૨૬(સી) અને અધિનિયમની કલમ ૧૧ હેઠળ વળતરનો દાવો કરવાથી ઇનામદારને બાકાત રાખીને બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૦૦-એ. તેમના જણાવ્યા અનુસાર, આ કાયદાની જોગવાઈઓ ભારતના બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૧-એ હેઠળ સુરક્ષિત નથી.

૪. સ્પીકાર્યું છે કે ઇનામદારોએ અગાઉ ઉપરોક્ત કાયદાની બંધારણીયતાને પડકાર્યો હતો કારણ કે તે તેના સુધારા પહેલા આ આધાર પર ઊભો હતો કે તેની જોગવાઈઓ આર્ટ્સ દ્વારા બાંધધરીકૃત મૂળભૂત અધિકારોનું ઉલ્લંઘન કરે છે.૧૪, ૧૯(૧)(એફ) ભારતના બંધારણની અનુચ્છેદ ૨૬ (સી) અને ૩૧. અદાલતે તેમના પડકારને નકારી કાઢતાં જણાવ્યું હતું કે ઉપરોક્ત કાયદાની જોગવાઈઓ

હેઠળ, મિલકતના અધિકારના તત્ત્વને ગુકસાન પહોંચાડવામાં આવ્યું નથી અને મિલકતના એક સ્વરૂપને બીજા સ્વરૂપમાં બદલવામાં આવ્યું હતું અને જે બદલવામાં આવ્યું હતું તે વાજબી હતું. એવું માનવામાં આવ્યું હતું કે અધિનિયમની કલમ ૫, ૬, ૭ અને ૮ બંધારણની અનુચ્છેદ ૨૬(સી) નું ઉલ્લંઘન કરતી નથી. એવું પણ માનવામાં આવ્યું હતું કે ઇનામદારને કલમ ૫ હેઠળ દેવસ્થાન ઇનામ કાર્યકાળ હેઠળ તેના અધિકારોને નાબૂદ કરવા માટે વળતર તરીકે પૂર્વચુકવણીમાં વાર્ષિક સરેરાશ આકારણી ચૂકવવામાં આવી હતી. જ્યાં સુધી કલમ ૮ હેઠળ તેના કબજામાં રહેલી બિનઉપજાઉ જમીન અને અન્ય ચોક્કસ પ્રકારની મિલકત જેમાં વૃક્ષો, ખાણો, ખનિજો અને ખાણોનો સમાવેશ થાય છે તેમાં તેના અધિકારને નાબૂદ કરવાનો સંબંધ છે, ઇનામદાર કલમ ૧૧ હેઠળ વળતર મેળવવા માટે હકદાર હતો. કોર્ટે એવું માન્યું હતું કે ઉપરોક્ત કાયદાની આ જોગવાઈઓ બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૧(૨) નું ઉલ્લંઘન કરતી નથી કારણ કે આ અધિનિયમ દ્વારા પ્રદાન કરાયેલ વળતર યોગ્ય અને સુસંગત સિદ્ધાંતો પર આધારિત છે જેથી અનુચ્છેદ ૩૧(૨) હેઠળ બંધારણીય બાંધધરીને સંતોષવામાં આવે. એવું પણ માનવામાં આવ્યું હતું કે જ્યાં સુધી ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં આવેલી ખેતીની જમીન અને કચરો અથવા બિનઉપજાઉ જમીનની વાત છે, તો આ કાયદો સ્પષ્ટપણે કૃષિ સુધારણાનું એક પગલું હતું અને અનુચ્છેદ ૩૧(૨) હેઠળ પડકારથી અનુચ્છેદ ૩૧-એ દ્વારા તેનું રક્ષણ કરવામાં આવ્યું હતું. એવું માનવામાં આવ્યું હતું કે કલમ ૮ અને ૧૧(i) પર કોર્ટ જે

અર્થઘટન કરી રહી છે તે વળતરની સુસંગત અને સમજી શકાય તેવી યોજના બનાવે છે જે માત્ર ન્યાયી અને તર્કસંગત જ નહીં પરંતુ અગાઉના કાર્યકાળ નાબૂદી કાયદાઓ અંતર્ગતની નીતિને અનુરૂપ પણ હતી. ચુકાદાના ફરરા ૧૮માં, તેણે જણાવ્યું હતું કે કલમ ૯માં વળતર માટેની જોગવાઈ સ્પષ્ટપણે કલમ ૫ હેઠળ દેવસ્થાન ઇનામ કાર્યકાળમાં ઇનામદારના અધિકારોને નાબૂદ કરવા સુધી મર્યાદિત હતી અને કલમ ૮ હેઠળ આવતી ચોક્કસ દેવસ્થાન જમીનમાં ઇનામદારના અધિકારને નાબૂદ કરવા સુધી વિસ્તૃત નહોતી. કલમ ૮ દ્વારા આવરી લેવામાં આવેલી ચોક્કસ દેવસ્થાન જમીનમાં ઇનામદારના અધિકારોનો નાશ દેવસ્થાન ઇનામમાં ઇનામદારના અધિકારોના નાબૂદીને કારણે નહીં પરંતુ કલમ ૮ના અમલને કારણે થયો હોવાનું માનવામાં આવ્યું હતું. એવું માનવામાં આવ્યું હતું કે આવા અગ્નિશામક માટે વળતરની જોગવાઈ કલમ ૧૧ માં કરવામાં આવી હતી. જે વળતર માટેની બાકીની કલમ હતી. અદાલતે એવું માન્યું હતું કે જો કોઈ ઇંદામદાર દેવસ્થાન ઇનામના કાર્યકાળ હેઠળ તેના અધિકારોને નાબૂદ કરવા માટે વળતરનો દાવો ન કરે, જે કલમ ૫ દ્વારા નાબૂદ કરવામાં આવે છે, પરંતુ કલમ ૮ ના સંચાલનને કારણે ચોક્કસ દેવસ્થાન જમીનોમાં તેના અધિકારને નાબૂદ કરવા માટે. તેનો દાવો કલમ ૧૧ (૧) હેઠળ આવશે, કલમ ૯ હેઠળ નહીં. આ અરજીઓ કોર્ટ દ્વારા ફગાવી દેવામાં આવી હતી અને આ નિર્ણયને સુપ્રીમ કોર્ટમાં પડકારવામાં આવ્યો હતો.

[૪.૧ નરેન્દ્રપ્રસાદજી વિરુદ્ધ ગુજરાત રાજ્ય (ઉપરોક્ત) કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટે ચુકાદો આપ્યો હતો કે આ કાયદો બંધારણની અનુચ્છેદ ૨૬ (સી) નું આ આધાર પર ઉલ્લંઘન કરતો નથી કે તે ધાર્મિક સંપ્રદાયોને તેમની મિલકતની માલિકીથી વંચિત રાખે છે. એવું પણ માનવામાં આવ્યું હતું કે આ અધિનિયમ, જ્યાં સુધી તે મિલકતના ફરજિયાત સંપાદન સાથે સંબંધિત છે, તે બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૧(૨) ની તમામ જરૂરિયાતોને પૂર્ણ કરે છે. વધુમાં એવું માનવામાં આવ્યું હતું કે કાયદાના ઉદ્દેશને ધ્યાનમાં રાખીને અને કૃષિ સુધારાને આગળ વધારવા માટે ઘડવામાં આવેલી વિવિધ જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં રાખીને, આ કાયદાને અનુચ્છેદ ૩૧-એની બચત જોગવાઈ હેઠળ સંપૂર્ણ રીતે સુરક્ષિત કરવામાં આવ્યો હતો. કોર્ટે એવું માન્યું હતું કે અનુચ્છેદ ૨૬(સી) હેઠળનો અધિકાર એ હદ સુધી સંપૂર્ણ અને અયોગ્ય અધિકાર છે કે કોઈ પણ કૃષિ સુધારા ધાર્મિક સંપ્રદાયોની માલિકીની જમીનને સ્પર્શી શકે નહીં. અનુચ્છેદ ૨૬(સી) હેઠળ બાંધધરીકૃત અધિકાર સંપૂર્ણ અને અયોગ્ય ન હોવાથી, રાજ્ય દ્વારા બનાવવામાં આવેલા વાજબી નિયમો સાથે સુસંગત હતો, જો કે સ્વતંત્રતાના સારને અસર થતી ન હતી. આ કાયદાએ તે સ્વતંત્રતાના સારને સીધી અસર કરવા માટે કોઈ પ્રવેશ કર્યો ન હતો. એવું માનવામાં આવ્યું હતું કે વળતરની પર્યાપ્તતાના સ્કોર પરનો વાંધો એવા કાયદા સામે આંદોલન કરી શકાતો નથી જે સ્વીકાર્ય રીતે કૃષિ સુધારા સાથે સંબંધિત છે

અને તેથી, બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૧-એ ના રક્ષાણી છત્ર હેઠળ છે અને કલાના ઉદ્ધંધનના સ્કોર પર વાંધો છે. ૧૪, ૧૯ અને ૩૧ મનોરંજક ન હતા. તે ચુકાદાના પરિચ્છેદ ૨૨ પરથી એ નોંધવામાં આવશે કે આ દલીલો કાયદાની બંધારણીય માન્યતાના સંદર્ભમાં માત્ર એ આધાર પર ઉઠાવવામાં આવી હતી કે જોગવાઈઓ અનુચ્છેદ ૨૬ (સી) નું ઉદ્ધંધન કરે છે અને બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૧-એ હેઠળ સાચવવામાં આવી નથી. અપીલકર્તાઓએ દેખીતી રીતે અનુચ્છેદ ૩૧ (૨) ની જરૂરિયાત અંગે કોઈ પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો ન હતો. કલમ ૮ હેઠળ નાબૂદ કરાયેલા તેના અધિકારોના સંદર્ભમાં અધિનિયમની કલમ ૧૧ હેઠળ ઇનામદારને અલગથી વળતર ચૂકવવાપાત્ર હતું કે કેમ અથવા કલમ ૮ હેઠળ નાબૂદ કરાયેલા અધિકારો સહિત ઇનામદારના તમામ નાબૂદ થયેલા અધિકારોના સંદર્ભમાં વળતર માટે કલમ ૯ ની જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી કે કેમ તે પ્રશ્ન ક્યારેય સુપ્રીમ કોર્ટ સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવ્યો ન હતો.

૫. અરજદારો વતી હાજર વિદ્વાન વકીલે અમારી સમક્ષ દલીલ કરી હતી કે બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૧(૨) ની જોગવાઈઓના સંદર્ભમાં કાયદાની માન્યતાને જે આધારે સમર્થન આપવામાં આવ્યું હતું તે સુધારા અધિનિયમ દ્વારા દૂર કરવામાં આવ્યું હતું અને સુધારાના આધારે, ઇનામદાર કલમ ૮ હેઠળ નાબૂદ થયેલા અધિકારોના સંદર્ભમાં વળતરનો દાવો કરવાનો હકદાર નથી, કલમ ૧૧ નો આશરો લઈને, કાયદો બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૧(૨) નું ઉદ્ધંધન કરે છે.

એવી રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે જ્યારે સુધારા કાયદો અમલમાં મૂકવામાં આવ્યો હતો, ત્યારે અનુચ્છેદ ૩૧ અમલમાં હતી.તેથી, સુધારેલા આ અધિનિયમની જોગવાઈઓની માન્યતાનો નિર્ણય અનુચ્છેદ ૩૧ની જોગવાઈઓના આધારે કરવો જરૂરી હતો, તે હકીકત હોવા છતાં કે પછીથી તેને ૨૦-૬-૧૯૭૯ માંથી બાકાત રાખવામાં આવી હતી, અથવા આ અધિનિયમ તેમજ સુધારા અધિનિયમને ૭ જૂન, ૧૯૯૦થી બંધારણના ૬૬મા સુધારા અધિનિયમ, ૧૯૯૦ દ્વારા બંધારણની નવમી અનુસૂચિમાં સામેલ કરવામાં આવ્યો હતો.એવી પણ દલીલ કરવામાં આવી હતી કે કલમ ૮માં ઉલ્લેખિત મિલકતો પરના તેના અધિકારને નાબૂદ કરવાના સંદર્ભમાં ઇનામદારને કોઈપણ વળતરનો દાવો કરવાથી બાકાત રાખીને અને કલમ ૧૧ હેઠળ વળતરનો દાવો કરવા માટે આવી મિલકતોના સંદર્ભમાં જેના અધિકારો સ્થાપિત થઈ શકે છે તે ઇનામદાર સિવાયની અન્ય વ્યક્તિઓને સક્ષમ કરીને, ઉપરોક્ત કાયદાની જોગવાઈઓ ઇનામદારો સામે પ્રતિકૂળ ભેદભાવ પેદા કરે છે અને તેથી બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૪નું ઉલ્લંઘન કરે છે. એવી રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે ઉપરોક્ત કાયદો અને સુધારા કાયદો નવમી અનુસૂચિમાં મૂકવામાં આવ્યા હોવા છતાં, તેઓ આ આધાર પર પડકારવા માટે તૈયાર છે કે તેઓ કલમ હેઠળ બાંધધરી આપવામાં આવેલા તેમના મૂળભૂત અધિકારોથી ઇનામદારોને વંચિત કરીને બંધારણની મૂળભૂત સુવિધાઓનું ઉલ્લંઘન કરે છે. ૧૪, ૨૬(સી) બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૧ એવી પણ દલીલ કરવામાં આવી હતી કે આ કાયદો

અને સુધારા કાયદો પર્યાપ્ત વળતરની જોગવાઈ કર્યા વિના અરજદારોના સંપત્તિના બંધારણીય અધિકારને પ્રતિકૂળ અસર કરીને બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૦૦-એની જોગવાઈઓનું ઉલ્લંઘન કરે છે. એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે રાજ્ય વિધાનસભા પાસે પર્યાપ્ત વળતરની ચુકવણીની જોગવાઈ કર્યા વિના બંધારણની સાતમી અનુસૂચિમાં સમવર્તી સૂચિની એન્ટ્રી જરૂર હેઠળ મિલકત હસ્તગત કરવા માટે કોઈ કાયદો બનાવવાની કોઈ કાયદાકીય ક્ષમતા નથી.

[પ.૧ તેમની દલીલોના સમર્થનમાં, અરજદારો વતી હાજર વિદ્વાન વકીલે નીચેના નિર્ણયો પર આધાર રાખ્યો હતો: –

[૧. એ.આઈ.આર.૧૯૫૯ એસ.સી. ૬૪૮ અને એ.આઈ.આર.૧૯૬૩ એસ.સી. ૧૦૧૯માં અહેવાલિત એ.આઈ.આર.૧૯૫૯ એસ.સી. ૬૪૮ અને એ.આઈ.આર.૧૯૬૩ એસ.સી. ૧૦૧૯માં અહેવાલિત એ.આઈ.આર.૧૯૫૯ એસ.સી. ૬૪૮ અને એ.આઈ.આર.૧૯૬૩ એસ.સી. ૧૦૧૯માં અહેવાલિત એ.આઈ.આર.૧૯૫૯ એસ.સી. ૬૪૮ અને એ.આઈ.આર.૧૯૬૩ એસ.સી. ૧૦૧૯માં અહેવાલિત એ.આઈ.આર.૧૯૫૯ એસ.સી. ૬૪૮ અને એ.આઈ.આર.૧૯૬૩ એસ.સી. ૧૦૧૯માં અહેવાલિત એ.આઈ.આર.૧૯૫૯ એસ.સી. ૬૪૮માં અહેવાલિત એ.આઈ.આર.૧૯૫૯ એસ.સી. ૬૪૮ અને એ.આઈ.આર.૧૯૬૩ એસ.સી. ૧૦૧૯માં અહેવાલિત એ.આઈ.આર.૧૯૫૯ એસ.સી. ૬૪૮માં અહેવાલિત એ.આઈ.આર.૧૯૫૯ એસ.સી. ૬૪૮ અને એ. આઈ.આવો

કાયદો શરૂઆતથી જ મૃત છે અને ગ્રહણના સિદ્ધાંત હેઠળ તેના પુનરુત્થાનનો કોઈ પ્રશ્ન ન હોઈ શકે.]

[૨. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય વિરુદ્ધ કમલ એસ. દુર્ગુલે, (૧૯૮૫) ૧ એસ.સી. સી. ૨૩૪, તેના પ્રસ્તાવ માટે ટાંકવામાં આવ્યો હતો કે જો કોઈ કાયદો શરૂઆતમાં ગેરબંધારણીય હોય, મૂળભૂત અધિકારોનું ઉલ્લંઘન કરતો હોય, તો તે કાયદાની નબળાઈઓને દૂર કરવા માટે નિયમો ઘડવાથી તેની અમાન્યતાને દૂર કરી શકાતી નથી.તે કિસ્સામાં મહારાષ્ટ્રની ખાલી જમીન (અનધિકૃત કબજો અને સંક્ષિપ્ત હકાલપટ્ટી પર પ્રતિબંધ) ને બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૧૯(૧)(એફ) નું ઉલ્લંઘન માનવામાં આવ્યું હતું.એવું માનવામાં આવ્યું હતું કે મહારાષ્ટ્ર ખાલી જમીન (અનધિકૃત વ્યવસાય અને સારાંશ હકાલપટ્ટી પર પ્રતિબંધ) (નોટિસની સેવા) નિયમો, ૧૯૭૯ ની રચના દ્વારા કાયદાની ગેરબંધારણીયતાને દૂર કરવામાં આવી ન હતી.

[૩. એ.આઈ.આર.૧૯૭૩ એસ.સી. ૧૪૬૧માં કેશવાનંદ ભારતી વિરુદ્ધ કેરળ રાજ્યનો અહેવાલ આ દરખાસ્ત માટે આપવામાં આવ્યો હતો કે બંધારણીય સુધારા દ્વારા બંધારણના મૂળભૂત માળખા અને માળખામાં ફેરફાર કરી શકાતો નથી.એ.આઈ.આર. ૧૯૮૦ એસ.સી. ૧૭૮૯માં નોંધાયેલા મિનર્વા મિલ્સ લિ. વિરુદ્ધ યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયાના નિર્ણયનો પણ એ જ દરખાસ્ત માટે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો કે બંધારણની

અનુચ્છેદ ૩૬૮ સંસદને બંધારણના મૂળભૂત માળખા અથવા માળખામાં ફેરફાર કરવા માટે સક્ષમ નથી કરતી.]

[૪. એ.આઈ.આર. ૧૯૯૪ એસ.સી. ૧૯૧૮ માં નોંધાયેલા એસ.આર. બોમ્મઈ વિરુદ્ધ ભારત સરકાર ના નિર્ણયને એ નિર્દેશ કરવા માટે ટાંકવામાં આવ્યો હતો કે અલગતાવાદને બંધારણની મૂળભૂત વિશેષતા માનવામાં આવી છે.]

[૫. બિહાર રાજ્યમાં નિર્ણય અને અન્ય એક વિ. બાલ મુકુંદ સાહ અને અન્યો, (૨૦૦૦) ૪ એસ.સી. સી. ૬૪૦ માં નોંધાયેલ અહેવાલને નિર્દેશ કરવા માટે ટાંકવામાં આવ્યો હતો કે સુપ્રીમ કોર્ટે એવું માન્યું હતું કે સત્તાઓનું વિભાજન અને ન્યાયતંત્રની સ્વતંત્રતા બંધારણના મૂળભૂત માળખાનો ભાગ છે.

[૬. વજ્રવેલુ વિ. એસ. પી. એલ. માં નિર્ણયો. નાયબ કલેક્ટર, એ.આઈ.આર. ૧૯૬૫ એસ.સી. ૧૦૧૭ અને કોચુત્રી વિરુદ્ધ મદ્રાસ રાજ્ય અને કેરળમાં અહેવાલ, એ.આઈ.આર. ૧૯૬૦ એસ.સી. ૧૦૮૦માં અહેવાલ આ દરખાસ્ત માટે ટાંકવામાં આવ્યો હતો કે અનુચ્છેદ ૩૧-એ માત્ર રાજ્ય દ્વારા કોઈપણ "સંપત્તિ" અથવા તેમાંના કોઈપણ અધિકારોના સંપાદન માટે કરવામાં આવેલા કાયદાને લાગુ પડશે અથવા જો આવા સંપાદન, અગ્નિશામક અથવા ફેરફાર કૃષિ સુધારા સાથે સંકળાયેલા હોય

તો આવા અધિકારોને નાબૂદ કરવા અથવા તેમાં ફેરફાર કરવા માટે લાગુ થશે.]

[૭. એ.આઇ.આર.૧૯૮૭ કલકત્તા ૩૨૬માં નોંધાયેલા લક્ષ્મીમોની દાસ વિરુદ્ધ રાજ્ય કેસમાં કલકત્તા હાઈકોર્ટના નિર્ણયનો ઉલ્લેખ એ દર્શાવવા માટે કરવામાં આવ્યો હતો કે કલકત્તા થિકા ટેનન્સી (એકિવઝિશન એન્ડ રેગ્યુલેશન) એક્ટને બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૧-સી હેઠળ સંરક્ષિત કરવામાં આવ્યો ન હતો અને તેની જોગવાઈની તપાસ પર જાણવા મળ્યું હતું કે આ કાયદો કલકત્તા જોગવાઈઓને અસર આપવા માટે ઘડવામાં આવ્યો ન હતો. ૩૯(બી) અને (સી) બંધારણ અને બંધારણના ભાગ III ના ઉદ્ધંધનના સ્કોર પર પડકારવા માટે ખુલ્લું હતું.

[૮. એ.આઇ.આર. ૧૯૮૧ એસ.સી. ૨૭૧માં નોંધાયેલા વામન રાવ વિરુદ્ધ ભારત સરકારના નિર્ણયને તેના પ્રસ્તાવ માટે ટાંકવામાં આવ્યો હતો કે બંધારણમાં ૨૪મી એપ્રિલ, ૧૯૭૩ પછી કરવામાં આવેલા તમામ સુધારા, જ્યારે કેશવાનંદ ભારતી (ઉપરોક્ત) નો નિર્ણય લેવામાં આવ્યો હતો, જે બંધારણની નવમી અનુસૂચિમાં હતા, તે આ આધાર પર પડકારવા માટે ખુલ્લા હતા કે તેઓ સંસદની ઘટક શક્તિની બહાર હતા કારણ કે તેઓ બંધારણની મૂળભૂત અને આવશ્યક લાક્ષણિકતાઓ અથવા તેના મૂળભૂત માળખાને નુકસાન પહોંચાડે છે.તે નિર્ણયમાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે જો ૨૪મી એપ્રિલ, ૧૯૭૩ના રોજ અથવા તે

પછી કરવામાં આવેલા બંધારણીય સુધારા દ્વારા નવમી અનુસૂચિમાં સમાવિષ્ટ કોઈ અધિનિયમ અથવા નિયમનને અનુચ્છેદ ૩૧-એ દ્વારા અથવા અનુચ્છેદ ૩૧-સી દ્વારા સાચવવામાં આવે છે, જેમ કે તે જરૂર સુધારા દ્વારા તેના સુધારા પહેલા હતું, તો સંબંધિત બંધારણીય સુધારાની માન્યતાને પડકારવામાં આવે છે, જેના દ્વારા તે અધિનિયમ અથવા નિયમનને નવમી અનુસૂચિમાં મૂકવામાં આવે છે, આ આધાર પર કે સુધારો બંધારણના મૂળભૂત અથવા આવશ્યક લક્ષણ અથવા તેના મૂળભૂત માળખાને નુકસાન પહોંચાડે છે અથવા નાશ કરે છે, જે કલમ ૧૪,૧૯ અથવા ૩૧ માં પ્રતિબિંબિત થાય છે.

[૯. શ્રીમતી ઇન્દિરા ગાંધી વિરુદ્ધ રાજ નારાયણે, એ.આઈ.આર. ૧૯૭૫ એસ.સી. ૨૨૯૯, બંધારણના મૂળભૂત માળખામાં ફેરફાર કરવા માટે બંધારણના સુધારા દ્વારા મંજૂરી નથી. તે નિર્ણય ચૂંટણી કાયદાના સંદર્ભમાં આપવામાં આવ્યો હતો.]

૬. પ્રતિવાદીઓ વતી હાજર રહેલા વિદ્વાન એડિશનલ એડવોકેટ જનરલે દલીલ કરી હતી કે ઉપરોક્ત કાયદાની માન્યતાને સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા નરેન્દ્રપ્રસાદજી વિરુદ્ધ ગુજરાત રાજ્ય કેસમાં સમર્થન આપવામાં આવ્યું હતું, જે એ.આઈ.આર. ૧૯૭૪ એસ.સી. ૨૦૯૮ માં અહેવાલ આપવામાં આવ્યું હતું, જેમાં એવું માનવામાં આવ્યું હતું કે અનુચ્છેદ ૨૬(સી) દ્વારા ધાર્મિક બાબતોનું સંચાલન કરવા માટે જંગમ અને સ્થાવર મિલકતની માલિકી અને હસ્તગત

કરવાની બાંયધરી આપેલો અધિકાર બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૧(૨) ની જોગવાઈઓ અનુસાર ફરજિયાતપણે મિલકત હસ્તગત કરવાનો રાજ્યનો અધિકાર છીનવી શકતો નથી. એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે સર્વોચ્ચ અદાલતના ચુકાદા મુજબ, જ્યારે કાયદા અનુસાર અને અનુચ્છેદ ૩૧(૨) ની જોગવાઈઓ સાથે રાજ્ય દ્વારા મિલકત હસ્તગત કરવામાં આવે છે, અને સંપાદન સંબંધિત વ્યક્તિ માટે ખુદ્દા કોઈપણ માન્ય આધાર પર હુમલો કરી શકાતો નથી, પછી ભલે તે ધાર્મિક સંસ્થા હોય, મિલકતની માલિકીનો અધિકાર અદૃશ્ય થઈ જાય છે કારણ કે તે અધિકાર રાજ્યને ટ્રાન્સફર કરવામાં આવે છે. ત્યારબાદ, જાહેર વ્યવસ્થા, નૈતિકતા અને સ્વાસ્થ્યને આધિન ચોક્કસ મિલકતની માલિકીના કોઈ અધિકારનો કોઈ પ્રશ્ન નથી અને આ સંજોગોમાં અનુચ્છેદ ૨૬ની કોઈ સુસંગતતા રહેશે નહીં. એવું પણ ધ્યાન દોરવામાં આવ્યું હતું કે સુપ્રીમ કોર્ટે ઉપરોક્ત કાયદાના સંદર્ભમાં એવું માન્યું છે કે તેની જોગવાઈઓ કૃષિ સુધારાને આગળ વધારવા માટે ઘડવામાં આવી હતી અને આ કાયદો અનુચ્છેદ ૩૧-એની બચત જોગવાઈ હેઠળ સંપૂર્ણપણે સંરક્ષિત છે. તેથી એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે અરજદારો બંધારણની અનુચ્છેદ ૨૬(સી) દ્વારા બાંયધરીકૃત મૂળભૂત અધિકારોનું ઉલ્લંઘન કરે છે તે આધાર પર કાયદાની જોગવાઈઓને ફરી એકવાર પડકારવા માટે તૈયાર નથી. વધુમાં એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે મિલકતનો અધિકાર એ બંધારણનું મૂળભૂત લક્ષણ નથી અને તેથી, બંધારણની અનુચ્છેદ ૨૬(સી) હેઠળના અધિકારને ઉપરોક્ત અધિનિયમ દ્વારા અસર થઈ હોવા છતાં,

એવું ન કહી શકાય કે બંધારણની કોઈપણ મૂળભૂત લાક્ષણિકતામાં ફેરફાર કરવામાં આવ્યો હતો. એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે અનુચ્છેદ ૩૧-બી હેઠળ, અનુસૂચિ નવમાં મૂકવામાં આવેલા કાયદાઓ કોઈપણ મૂળભૂત અધિકારો સાથે અસંગતતાના આધારે કોઈપણ પડકારથી મુક્ત છે. વિદ્વાન વકીલે એવી પણ દલીલ કરી હતી કે કલમ ૮ હેઠળ તેને ચૂકવવાપાત્ર વળતર ઉપરાંત કલમ ૧૧ હેઠળ ઇનામદારને વળતર ચૂકવવાપાત્ર છે કે કેમ તે પ્રશ્ન ક્યારેય સુપ્રીમ કોર્ટ સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવ્યો ન હતો. (૨૦૦૦) ૬ એસ.સી. સી. ૩૫૯માં નોંધાયેલા કુન્હયમદ વિરુદ્ધ કેરળ રાજ્ય કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટના નિર્ણય પર આધાર રાખીને તેમણે ધ્યાન દોર્યું હતું કે, સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે, વિલિનીકરણનો સિદ્ધાંત સાર્વત્રિક કે અમર્યાદિત રીતે લાગુ થતો નથી અને તે ઉચ્ચ મંચ દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાતા અધિકારક્ષેત્રની પ્રકૃતિ પર આધાર રાખે છે અને મુકવામાં આવેલા અથવા મુકવામાં સક્ષમ પડકારની સામગ્રી અથવા વિષય વસ્તુ, વિલિનીકરણના સિદ્ધાંતની લાગુ પડવાની બાબત નક્કી કરશે, જેના પર અરજદારો વતી આધાર રાખવામાં આવ્યો હતો કે તે વિશાળ બેન્ચ માટે પણ આ પાસા પર પુનર્વિચાર કરવા માટે ખુલ્લો નથી. વળતરના વડા જે અપીલમાં સુપ્રીમ કોર્ટ સમક્ષ ક્યારેય રજૂ કરવામાં આવ્યા ન હતા.

૭. આ કાયદો ધાર્મિક અથવા સખાવતી સંસ્થાઓ દ્વારા યોજાતા ઇનામને નાબૂદ કરવા અને તેના પરિણામે અને આનુષંગિક બાબતોની જોગવાઈ કરવાના દૃષ્ટિકોણથી ઘડવામાં આવ્યો હતો. તે ૧૫ નવેમ્બર, ૧૯૬૯થી અમલમાં આવ્યું

હતું.કાયદાની સંબંધિત જોગવાઈઓ તેમજ ૧૯૭૭ ના સુધારા અધિનિયમ જે અમારા વિચારણા માટે આવે છે તે નીચે મુજબ વાંચે છે: –

[૨. આ અધિનિયમમાં, જ્યાં સુધી સંદર્ભ અન્યથા જરૂરી ન હોય ત્યાં સુધી, –

[(૬) "દેવસ્થાન ઇનામ "નો અર્થ એ છે કે અનુદાન તરીકે અનુદાન અથવા માન્યતા ધરાવતો ઇનામ –

[(એ) ગામ, ગામનો ભાગ અથવા જમીન, પછી ભલે તે અનુદાન –

[(૧) જમીનની મહેસૂલની ચુકવણીમાંથી મુક્તિ સાથે અથવા વગરની જમીન; અથવા

[(૨) XXX.]

[(૭) "દેવસ્થાન જમીન "નો અર્થ થાય ગામ, ગામનો ભાગ અથવા દેવસ્થાન ઇનામ હેઠળની જમીન;]

[(૧૦) "ઇનામદારનો અર્થ એ છે કે જે ધાર્મિક અથવા સખાવતી સંસ્થા માટે દેવસ્થાન ઇનામ રાખવામાં આવે છે, પછી ભલે તે ઇનામ ખરેખર આવી સંસ્થાના નામે સંબંધિત મહેસૂલ રેકૉર્ડમાં દાખલ કરવામાં આવે અથવા આવી સંસ્થાના પ્રભારી અથવા તેનું સંચાલન કરતી કોઈપણ વ્યક્તિ હોય;]

[૫. કોઈપણ ઉપયોગ અથવા રિવાજ, સમાધાન, અનુદાન, કરાર, સનદ અથવા આદેશ અથવા કોઈ પણ અદાલતના હુકમનામા અથવા આદેશમાં સમાવિષ્ટ કોઈપણ વસ્તુ અથવા કોઈ પણ દેવસ્થાન ઇનામને લાગુ પડતા કોઈ પણ કાયદામાં સમાવિષ્ટ કોઈપણ વસ્તુ, નિયત દિવસે અને ત્યારથી અમલમાં હોવા છતાં –

[(એ) જ્યાં સુધી તેમાં રોકડ ભથ્થું અથવા ભથ્થું તરીકે અનુદાન અથવા માન્યતા હોય ત્યાં સુધી સિવાયના તમામ દેવસ્થાન ઇનામો નાબૂદ કરવામાં આવશે અને આથી નાબૂદ કરવામાં આવશે;]

[(બી) આ અધિનિયમ દ્વારા અથવા તે હેઠળ સ્પષ્ટ રીતે જોગવાઈ કરવામાં આવી હોય તે સિવાય, આ રીતે નાબૂદ કરવામાં આવેલા દેવસ્થાન ઇનામમાં ઉપરોક્ત દિવસની તરત પહેલાં કાયદેસર રીતે અસ્તિત્વ ધરાવતા તમામ અધિકારો અને આવી ઇનામની અન્ય તમામ ઘટનાઓ આથી નાબૂદ કરવામાં આવશે અને નાબૂદ કરવામાં આવશે; અને

[(સી) આ અધિનિયમની અન્ય જોગવાઈઓને આધિન, તમામ દેવસ્થાન જમીનો સંહિતાની જોગવાઈઓ અને તે હેઠળ બનાવેલા નિયમો અનુસાર જમીન મહેસૂલની ચુકવણી માટે જવાબદાર રહેશે અને આથી તેને જવાબદાર બનાવવામાં આવશે, અને તે મુજબ બિનવિભાજિત જમીનને લગતી જોગવાઈઓ તમામ દેવસ્થાન જમીનોને લાગુ પડશે.

[૬. દેવસ્થાન જમીનના કિસ્સામાં, આ સંહિતાની જોગવાઈઓ અને તે હેઠળ બનાવેલા નિયમો અનુસાર આવી જમીનના સંબંધમાં જમીન મહેસૂલની ચુકવણી માટે રાજ્ય સરકારને મુખ્યત્વે જવાબદાર ગણવામાં આવતી વ્યક્તિ આ મુજબ રહેશે: –

[(એ) જ્યાં આવી જમીન ઇનામદારના કબજામાં હોય અને નિયત દિવસની તરત પહેલાં ઇનામદાર વતી ખેતી કરવામાં આવી હોય, તો ઇનામદાર,]

[(બી) જ્યાં આવી જમીન અધિકૃત ધારક અથવા નીચલા ધારકના કબજામાં હોય, ત્યાં, જેમ કે અધિકૃત ધારક અથવા નીચલા ધારક, કેસ હોઈ શકે છે, અને]

[(સી) જ્યાં આવી જમીન ઇનામદાર, અધિકૃત ધારક, અનધિકૃત ધારક અથવા નીચલા ધારક, ઇનામદાર સિવાય અન્ય વ્યક્તિનો કબજો છે.

[૭(૧) જ્યાં કોઈ દેવસ્થાનની જમીન અનધિકૃત ધારકના કબજામાં હોય, ત્યાં તેને ફરી શરૂ કરવામાં આવશે અને આવા અનધિકૃત ધારકને સંહિતાની જોગવાઈઓ અનુસાર કલેક્ટર દ્વારા તેમાંથી ટૂંકમાં બહાર કાઢવામાં આવશે:].

[૮. તમામ જાહેર રસ્તાઓ, ગલીઓ અને રસ્તાઓ, પુલો, ખાડાઓ, ડાઈક અને વાડ, તેના પર અથવા તેની બાજુમાં, ઊંચા પાણીના નિશાનથી નીચે ખાડીઓની પથારી, અને નદીઓ, ઝરણાંઓ અને નાળાં, સરોવરો, ફૂવાઓ, ટાંકીઓ, નહેરો અને જળમાર્ગોની પથારી, અને તમામ ઊભા અને વહેતા પાણી, અને તમામ જમીન (બાંધકામ અથવા અન્ય બિન-કૃષિ હેતુઓ માટે ઉપયોગમાં લેવાતી જમીન સિવાય) કે જેના સંબંધમાં કોઈ પણ વ્યક્તિ આ અધિનિયમ હેઠળ રહેવાસી માનવામાં આવતી નથી, અને તમામ ખાણો, પછી ભલે તે કાર્યરત હોય કે ન હોય અને ખનિજો, પછી ભલે તે શોધાયેલ હોય કે ન હોય અને તમામ ખાણો, જે કોઈપણ મર્યાદાની મર્યાદામાં આવેલી હોય. દેવસ્થાન જમીન, જ્યાં સુધી ઇનામદાર સિવાય અન્ય કોઈ વ્યક્તિના અધિકારો તેમાં અથવા તેના પર સ્થાપિત થઈ શકે ત્યાં સુધી અને તે સમયે અમલમાં હોય તેવા કોઈ કાયદા દ્વારા અન્યથા જોગવાઈ કરવામાં આવે તે સિવાય, નિહિત રહેશે અને રાજ્ય સરકારની મિલકતમાં અથવા

તેના પરના અથવા તેની સાથે જોડાયેલા તમામ અધિકારો સાથે હોવાનું માનવામાં આવશે અને આવી મિલકતમાં ઇનામદાર દ્વારા મેળવેલા તમામ અધિકારો નાબૂદ થયા હોવાનું માનવામાં આવશે અને રાજ્ય સરકારના સામાન્ય અથવા વિશેષ આદેશોને આધિન કલેક્ટર માટે તે કાયદેસર રહેશે કે તેઓ તેનો નિકાલ કરે. , હંમેશા માર્ગના અધિકારો અને જાહેર અથવા કાયદેસર રીતે અસ્તિત્વ ધરાવતી વ્યક્તિઓના અન્ય અધિકારોને આધિન.]

[૯. દેવસ્થાન ઇનામમાં રોકડ ભથ્થું અથવા ભથ્થું તરીકે અનુદાન અથવા માન્યતા ન હોય તેવા કિસ્સામાં, ઇનામદારને દેવસ્થાન ઇનામમાં તેના તમામ અધિકારોના નાબૂદી માટે વળતર તરીકે કાયમી વાર્ષિકીના રૂપમાં ચૂકવવામાં આવશે, -

(એ) નિમણૂકના દિવસની તરત પહેલાના ત્રણ વર્ષના સમયગાળા દરમિયાન આવી ઇનામમાં સમાવિષ્ટ તમામ જમીનો પર કાયદેસર રીતે વસૂલવામાં આવતી સંપૂર્ણ આકારણીની સરેરાશ જેટલી રકમ, જો અનુદાનમાં જમીન મહેસૂલની ચુકવણીમાંથી મુક્તિ સાથે અથવા વગર જમીનની અનુદાનનો સમાવેશ થતો હોય,

(બી) જો અનુદાનમાં જમીન મહેસૂલની સોંપણી અથવા આવી જમીન મહેસૂલના હિસ્સાનો સમાવેશ થતો હોય, તો નિયત તારીખની તરત પહેલાના ત્રણ વર્ષના સમયગાળા દરમિયાન જમીન મહેસૂલની રકમની સરેરાશ અથવા, કેસ હોય તે રીતે, ઇનામદારને મળેલા અથવા તેને મળનારા જમીન મહેસૂલના હિસ્સાની સમકક્ષ રકમ.

[૧૦.(૧) કલમ ૯ હેઠળ વળતર મેળવવા માટે હકદાર કોઈપણ ઇનામદાર નિયત સમયગાળાની અંદર ઉપરોક્ત કલમ હેઠળ તેને

ચૂકવવાપાત્ર વળતરની રકમ નક્કી કરવા માટે કલેક્ટરને લેખિતમાં અરજી કરશે.

[(૨) પેટા-કલમ (૧) હેઠળ અરજી પ્રાપ્ત થયા પછી કલેક્ટર સંહિતા દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવેલી રીતની ઔપચારિક તપાસ કર્યા પછી વળતરની રકમ નક્કી કરવા માટે નિયત કરેલા ફોર્મમાં ચુકાદો આપશે.

[(૧) [જો ઇનામદાર સિવાયની કોઈ વ્યક્તિ] આ અધિનિયમની જોગવાઈઓથી તેના મિલકત પરના કોઈપણ અધિકારો અથવા હિતને નાબૂદ કરવા, નાબૂદ કરવા અથવા તેમાં ફેરફાર કરવા માટે વ્યથિત છે અને જો આ અધિનિયમની અન્ય જોગવાઈઓમાં આવા નાબૂદી, નાબૂદી અથવા ફેરફાર માટે વળતરની જોગવાઈ કરવામાં આવી નથી, તો આવી વ્યક્તિ વળતર માટે કલેક્ટરને અરજી કરી શકે છે.]

[નોંધ: રેખાંકિત શબ્દો ૧૯૭૭ના ગુજરાત અધિનિયમ ૨૭ દ્વારા "જો કોઈ વ્યક્તિ હોય તો" શબ્દો માટે હંમેશા બદલવામાં આવ્યા હોવાનું માનવામાં આવશે.]

૮. એવી દલીલ કરવામાં આવી છે કે ધાર્મિક સંપ્રદાયોને અનુરુદ્ધ ૨૬ (સી) હેઠળ જંગમ અને સ્થાવર મિલકતોની માલિકી અને હસ્તગત કરવાનો મૂળભૂત અધિકાર છે. અધિનિયમની કલમ ૮ની જોગવાઈ પર આ આધાર પર આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો છે કે, જ્યારે કોઈ પણ દેવસ્થાનની જમીનની મર્યાદામાં આવેલી ઉદ્દેશિત મિલકતોમાં ઇનામદારના તમામ અધિકારો સમાપ્ત થઈ ગયા હોવાનું માનવામાં આવે છે, ત્યારે તેમાં અથવા તેના પર સ્થાપિત ઇનામદાર સિવાય

અન્ય કોઈ પણ વ્યક્તિનો અધિકાર સમાપ્ત થતો નથી.કલમ ૮ હેઠળ રાજ્ય સરકારમાં નિહિત મિલકતોના સંદર્ભમાં ઇનામદારના આવા અધિકારોને છીનવી લેવાથી ધાર્મિક સંપ્રદાયોને નકારવાની અસર થશે, એટલે કે અનુચ્છેદ ૨૬ (સી) દ્વારા બાંધધરીકૃત મિલકત ધરાવવાના ઇનામદારના મૂળભૂત અધિકાર.વધુમાં, કલમ ૮ હેઠળ તેમના અધિકારોના નાબૂદીના સંદર્ભમાં ઇનામદાર અને ઇનામદાર સિવાયની વ્યક્તિ સાથે અલગ ધોરણે વર્તવું એ ભેદભાવપૂર્ણ અને કલમ ૧૪નું ઉલ્લંઘન હતું. કલમ ૮ હેઠળ સમાન મિલકત પરના ઇનામદારના તમામ અધિકારો નાબૂદ કરવામાં આવે છે ત્યારે ઇનામદાર સિવાયના વ્યક્તિના અમુક અધિકારો નાબૂદ ન થાય તે હદ સુધી ઇનામદાર સાથે પ્રતિકૂળ ભેદભાવ કરવામાં આવે છે. ૧૯૭૭ના સુધારા અધિનિયમ દ્વારા સુધારવામાં આવેલી અધિનિયમની કલમ ૧૧ને પણ એ હદ સુધી પડકારવામાં આવી છે કે તે ઇનામદારને વળતરનો દાવો કરવાથી દૂર રાખે છે.અરજદારોનો કેસ છે કે અનુચ્છેદ ૨૬ (સી) હેઠળ મૂળભૂત અધિકારને છીનવી લેવો એ બંધારણના મૂળભૂત માળખામાં ખામી છે, કારણ કે, અનુચ્છેદ ૨૬ (સી) દ્વારા બાંધધરીકૃત સંપત્તિના અધિકાર વિના ધાર્મિક સંપ્રદાયો તેમની ધાર્મિક બાબતોનું સંચાલન કરવાની સ્વતંત્રતાનો અસરકારક રીતે ઉપયોગ કરી શકતા નથી.

૯. ઉપરોક્ત અધિનિયમની કલમ ૯, દેવસ્થાન ઇનામમાં તેના તમામ અધિકારોને નાબૂદ કરવા માટે ઇનામદારને વળતરની જોગવાઈ કરે છે, જે કલમ

૨ (૬) હેઠળ વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવી છે, અન્ય બાબતોની સાથે, ગામ, ગામનો ભાગ અથવા દેવસ્થાન ઇનામ હેઠળની જમીનની અનુદાન અથવા માન્યતા ધરાવતી ઇનામ એ કલમ ૨ (૭) માં વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવેલી દેવસ્થાન જમીન છે. તમામ દેવસ્થાન ઇનામો (જ્યાં સુધી તેમાં રોકડ ભથ્થું અથવા ભથ્થું તરીકે અનુદાન અથવા માન્યતા હોય તે સિવાય) નાબૂદ કરવામાં આવ્યા હતા અને તેમાંના તમામ અધિકારો અને આવી ઇનામોની અન્ય ઘટનાઓ નાબૂદ કરવામાં આવી હતી અને દેવસ્થાન જમીનોને બોમ્બે જમીન મહેસૂલ સંહિતાની જોગવાઈઓ અનુસાર જમીન મહેસૂલની ચુકવણી માટે જવાબદાર બનાવવામાં આવી હતી, જે અધિનિયમની કલમ ૫ દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવી હતી. આમ, ગામ, ગામ અથવા જમીનના ભાગની અનુદાન અથવા માન્યતાનો સમાવેશ કરતી ઇનામ અને તેમની ઘટનાઓ નાબૂદ કરવામાં આવી હતી, જ્યારે રોકડ ભથ્થું અથવા પ્રકારની ભથ્થાની મંજૂરી ધરાવતી ઇનામને અસર થઈ ન હતી. દેવસ્થાન જમીનના સંદર્ભમાં કબજાના અધિકારો, જેનો ઇનામ નાબૂદ કરવામાં આવ્યો હતો તે કલમ ૬ દ્વારા વ્યવહાર કરવામાં આવે છે અને ઇનામદાર એ વ્યક્તિ હશે જે જમીનની મહેસૂલની ચુકવણી માટે મુખ્યત્વે જવાબદાર હોવાનું માનવામાં આવશે. કલમ ૬ એ ઓળખે છે કે દેવસ્થાન જમીનના સંદર્ભમાં જમીન મહેસૂલની ચુકવણી માટે રાજ્ય સરકારને મુખ્યત્વે જવાબદાર ગણવામાં આવતી વ્યક્તિ કોણ હશે અને તે જોગવાઈ કરે છે કે જ્યાં જમીન તેના કબજામાં છે અને તે તેની ખેતી કરી રહ્યો છે અથવા જ્યાં આવી

જમીન ઇનામદાર અધિકૃત ધારક, અનધિકૃત ધારક અથવા નીચલા ધારક સિવાય અન્ય વ્યક્તિના કબજામાં છે ત્યાં જમીન મહેસૂલ ચૂકવવા માટે ઇનામદાર જવાબદાર રહેશે.જો આવી જમીન અધિકૃત ધારક અથવા નીચલા ધારકના કબજામાં હોય, તો આવા ધારકને કબજો કરનાર માનવામાં આવશે જેથી મુખ્યત્વે ચૂકવણી અને મહેસૂલ માટે જવાબદાર છે.આમ, જ્યાં અનધિકૃત ધારક (કલમ ૨ (૧૪) માં વ્યાખ્યાયિત કરાયેલ જમીનનો કબજો ધરાવતા નથી, ત્યાં જમીનની મહેસૂલ ચૂકવવાની જવાબદારી ઇનામદાર પર રહેશે કારણ કે તે વ્યક્તિ કબજો ધરાવતી હોવાનું માનવામાં આવે છે. એવા કિસ્સાઓમાં કે જ્યાં દેવસ્થાનની જમીન અનધિકૃત ધારકના કબજામાં હોય, તે કલેક્ટર દ્વારા અધિનિયમની કલમ ૭ હેઠળ ફરી શરૂ કરવામાં આવશે.

[૯.૧. કલમ ૮માં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે દેવસ્થાનની જમીનમાં આવેલા તમામ જાહેર રસ્તાઓ, ગલીઓ, માર્ગો વગેરે રાજ્ય સરકારની મિલકતમાં નિહિત રહેશે અને માનવામાં આવશે.આમાં તમામ જમીનો (મકાન અથવા બિન-કૃષિ હેતુ માટે ઉપયોગમાં લેવાતી જમીનો સિવાય) નો સમાવેશ થાય છે, જેના સંબંધમાં કોઈ પણ વ્યક્તિ આ કાયદા હેઠળ કબજો ધરાવતી હોવાનું માનવામાં આવતું નથી અને દેવસ્થાન જમીનની અંદર આવેલી તમામ ખાણો પણ સામેલ છે. મિલકતમાં અથવા તેના પર સ્થાપિત થઈ શકે તેવા ઇનામદાર સિવાયના કોઈપણ વ્યક્તિના અધિકારો અપવાદરૂપ છે.કલમ ૮ હેઠળ અધિકારો

રાજ્ય સરકારમાં નિહિત છે, સિવાય કે અમલમાં રહેલા કોઈપણ કાયદા દ્વારા અન્યથા પ્રદાન કરવામાં આવે, અને ગણના કરાયેલ મિલકતમાં નિહિત ઇનામદાર દ્વારા મેળવેલા તમામ અધિકારો નાબૂદ હોવાનું માનવામાં આવે છે.]

[૯.૨. કલમ ૯ માં સમાવિષ્ટ ઇનામદારને ચૂકવવા માટેની વળતર માટેની જોગવાઈઓ "દેવસ્થાન ઇનામમાં તેના તમામ અધિકારોના નાબૂદી" ના સંદર્ભમાં છે, જેમાં જમીનની અનુદાન ધરાવતી ઇનામનો સમાવેશ થશે જે નાબૂદ કરવામાં આવી છે.વળતર પર્પેક્યુઇટીમાં વાર્ષિકીના સ્વરૂપમાં ચૂકવવાનું છે.તેથી તે એક વખતની ચુકવણી નથી. વળતરમાં "નિયત દિવસની તરત પહેલાના ત્રણ વર્ષના સમયગાળા દરમિયાન આવી ઇનામમાં સમાવિષ્ટ તમામ જમીનો પર કાયદેસર રીતે વસૂલવામાં આવતી સંપૂર્ણ આકારણીની સરેરાશ જેટલી રકમનો સમાવેશ થશે, જો અનુદાનમાં જમીનની મહેસૂલની ચુકવણીમાંથી મુક્તિ સાથે અથવા વગરની જમીનનો સમાવેશ થતો હોય.જ્યારે દેવસ્થાન ઇનામમાં વળતર માટે કલમ ૯માં કરવામાં આવેલી જોગવાઈનો હેતુ "તમામ અધિકારોને નાબૂદ કરવાનો" હતો, ત્યારે તેમાં સ્પષ્ટપણે કલમ ૮ હેઠળ રાજ્ય સરકારમાં નિહિત હોવાનું માનવામાં આવતી મિલકતમાં ઇનામદાર દ્વારા મેળવેલા તમામ અધિકારોને નાબૂદ કરવા માટે ચૂકવવાપાત્ર વળતરનો સમાવેશ થતો હતો.કલમ ૮,૯ અને ૧૦ ની જોગવાઈઓમાં

સુધારો કરવામાં આવ્યો નથી અને આ જોગવાઈઓ ગુજરાત દેવસ્થાન
 ઇનામ નાબૂદી નિયમો, ૧૯૭૦ ના નિયમ ૩ સાથે જોડાયેલી છે, જે કલમ
 ૧૦ હેઠળ વળતર માટે અરજી કરવાની જોગવાઈ કરે છે, અને અરજી ફોર્મ
 "એ" સૂચવે છે જેમાં સમગ્ર દેવસ્થાન જમીનની વિગતો જેમાં ઇનામદાર
 દ્વારા વળતરનો દાવો કરવામાં આવે છે તે તેના દ્વારા આપવામાં આવે છે,
 ઇનામદારના તમામ નાબૂદ થયેલા અધિકારો માટે વળતરના સમગ્ર પ્રશ્ન
 સાથે વ્યવહાર કરતી જોગવાઈઓનો સંપૂર્ણ સમૂહ બનાવે છે. અધિનિયમ
 દ્વારા અથવા તે હેઠળ સ્પષ્ટ રીતે પૂરી પાડવામાં આવેલ સિવાય,
 દેવસ્થાન ઇનામમાં કાયદેસર રીતે અસ્તિત્વ ધરાવતા તમામ અધિકારો જે
 નાબૂદ કરવામાં આવ્યા છે અને આવી ઇનામની અન્ય તમામ ઘટનાઓ
 કલમ ૫ ની (બી) હેઠળ નાબૂદ કરવામાં આવી છે. કલમ ૮ માં વર્ણવેલ
 મિલકતમાં ઇનામદાર દ્વારા મેળવેલા તમામ અધિકારો, જેમાં તે તમામ
 જમીનોનો સમાવેશ થાય છે, જેના સંબંધમાં કલમ ૬ હેઠળ કલ્પના
 કરાયેલ અધિનિયમ હેઠળ કોઈ વ્યક્તિ કબજો ધરાવતી હોવાનું માનવામાં
 આવતું નથી, તે નાબૂદ કરવામાં આવી હોવાનું માનવામાં આવશે.
 દેવસ્થાન ઇનામમાં અધિકારો પ્રકૃતિ અનુદાનના સંદર્ભમાં અધિકારો હશે
 જે કલમ ૨ (૬) માં દેવસ્થાન ઇનામની વ્યાખ્યા દ્વારા આવરી લેવામાં
 આવ્યા છે, જેમાં જમીન અનુદાનનો સમાવેશ થાય છે. દેવસ્થાન ઇનામ
 હેઠળની આવી જમીન દેવસ્થાનની જમીન હશે. તેથી, દેવસ્થાન જમીનને

લગતા અધિકારોને બાકાત રાખવા માટે કોઈ માન્ય આધાર નથી, જે અધિનિયમની કલમ ૯ હેઠળ આવતા "દેવસ્થાન જમીનમાં તેના તમામ અધિકારો" અભિવ્યક્તિમાંથી કલમ ૮ હેઠળ નાબૂદ હોવાનું માનવામાં આવે છે. તેથી, ૧૩ જી.એલ.આર. ૪૦૪માં નોંધાયેલા નરેન્દ્રપ્રસાદજી વિરુદ્ધ રાજ્યની ખંડપીઠે આપેલા અભિપ્રાયને સ્વીકારવો મુશ્કેલ છે, કે જ્યાં સુધી કલમ ૮માં સમાવિષ્ટ મિલકતમાં ઇનામદારના અધિકારને નાબૂદ કરવાનો સંબંધ છે ત્યાં સુધી ઇનામદાર અધિનિયમની કલમ ૧૧ હેઠળ વળતર મેળવવા માટે હકદાર છે. અમારા મતે, કલમ ૯ ઇનામદારના તમામ નાબૂદ થયેલા અધિકારોનું ધ્યાન રાખે છે જ્યારે કલમ ૧૧ અન્ય વ્યક્તિઓના અધિકારોને નાબૂદ કરવા માટે વળતરની જોગવાઈ કરવા માટે છે. કલમ ૧૧માં કરવામાં આવેલ સુધારો માત્ર સ્પષ્ટીકરણાત્મક પ્રકૃતિનો છે અને વિધાનસભાનો ઈરાદો અગાઉ કલમ ૧૧ની માર્જિન નોટમાંથી પણ પ્રતિબિંબિત થયો હતો, જેમાં લખવામાં આવ્યું હતું કે "મિલકતમાં અન્ય વ્યક્તિના અધિકારો નાબૂદ કરવા વગેરે માટે વળતર આપવાની પદ્ધતિ".]

[૯.૩. એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે કલમ ૧૧ની જોગવાઈઓ પર મૂકવામાં આવેલા અર્થઘટનને કારણે નરેન્દ્રપ્રસાદજીના કેસમાં હાઈકોર્ટ દ્વારા કાયદાની માન્યતાને સમર્થન આપવામાં આવ્યું હતું, જેનો અર્થ એ કરવામાં આવ્યો હતો કે કલમ ૮માં ઉલ્લેખિત મિલકતો પર

નાબૂદ કરવામાં આવ્યા હોવાનું માનવામાં આવતા તેના અધિકારોના સંદર્ભમાં ઇનામદાર તેના હેઠળ અલગથી વળતરનો દાવો કરી શકે અને તે નિર્ણયની સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા પુષ્ટિ કરવામાં આવી હતી, આ કોર્ટ હાઈકોર્ટ દ્વારા કલમ ૧૧ની જોગવાઈઓને આપવામાં આવેલા અર્થઘટનની પાછળ ન જઈ શકે, કારણ કે, વિલિનીકરણના સિદ્ધાંત પર તે સુપ્રીમ કોર્ટનો નિર્ણય બની ગયો હતો.બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, આ અદાલત કલમ ૧૧ના અર્થઘટન પર ડિવિઝન બેન્ચ દ્વારા લેવામાં આવેલા દૃષ્ટિકોણ પર પુનર્વિચાર કરી શકતી નથી અને એવું માની શકે છે કે ઇનામદારને કલમ ૧૧ના દાયરામાંથી બાકાત રાખવામાં આવ્યો હતો.આ દલીલમાં ભ્રાંતિ સ્પષ્ટ છે.કલમ ૧૦ સાથે વાંચીને કલમ ૮ હેઠળ તેના તમામ અધિકારોને નાબૂદ કરવા માટે પૂરા પાડવામાં આવેલ વળતર ઉપરાંત કલમ ૮ હેઠળ નાબૂદ કરાયેલા તેના અધિકારોના સંદર્ભમાં કલમ ૧૧ હેઠળ ઇનામદાર અલગથી વળતરનો દાવો કરી શકે છે કે કેમ તે પ્રશ્ન ક્યારેય સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ મુદ્દો મૂકવામાં આવ્યો ન હતો અને તે નિર્ણયના તે ભાગ સામે જ પસંદ કરવામાં આવ્યો હતો જે કાયદાની બંધારણીયતાના પ્રશ્ન પર ઇનામદારોની વિરુદ્ધ ગયો હતો.ઉચ્ચ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે ધાર્મિક સંપ્રદાય પર અનુચ્છેદ ૨૬ (સી) દ્વારા આપવામાં આવેલ સંપત્તિનો અધિકાર સંપૂર્ણ અધિકાર નથી અને સંપત્તિના અધિકારના સારનું કોઈ ઉદ્દેશન નથી અને અધિનિયમની કલમ ૫,૬,૭ અને ૮ અનુચ્છેદ ૨૬

(સી) નું ઉદ્ધંધન કરતી નથી. એવું પણ માનવામાં આવ્યું હતું કે આ જોગવાઈઓ અનુચ્છેદ ૩૧ (૨) ને નાબૂદ કરતી નથી, કારણ કે, જ્યાં સુધી ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં કૃષિ જમીન અથવા બિનઉપજાઉ જમીનની વાત છે, તો આ કાયદો સ્પષ્ટપણે કૃષિ સુધારાનું એક પગલું હતું અને અનુચ્છેદ ૩૧-એ દ્વારા તેને પડકારથી સુરક્ષિત કરવામાં આવ્યો હતો. એવું પણ માનવામાં આવ્યું હતું કે આ કાયદો અનુચ્છેદ ૩૧ (૨) હેઠળ બંધારણીય બાંધધરીને સંતોષવા માટે યોગ્ય અને સુસંગત સિદ્ધાંતોના આધારે વળતરની જોગવાઈ કરે છે. સુપ્રીમ કોર્ટે આ કાયદાની બંધારણીય માન્યતાને સમર્થન આપ્યું હતું અને જણાવ્યું હતું કે આ કાયદો અને તેની જોગવાઈઓ અનુચ્છેદ ૨૬ (સી) નું ઉદ્ધંધન કરતી નથી અને કાયદાના ઉદ્દેશ્યને ધ્યાનમાં રાખીને, તેઓ અનુચ્છેદ ૩૧-એની બચત જોગવાઈઓ હેઠળ સંપૂર્ણપણે સુરક્ષિત છે. એવું પણ માનવામાં આવ્યું હતું કે એવું ન કહી શકાય કે અનુચ્છેદ ૨૬ (સી) હેઠળનો અધિકાર એ હદ સુધી સંપૂર્ણ અને અયોગ્ય અધિકાર છે કે કોઈ પણ કૃષિ સુધારા ધાર્મિક સંપ્રદાયોની માલિકીની જમીનને સ્પર્શી શકે નહીં. કોર્ટે ચુકાદો આપ્યો: "જોકે એક બાબત સ્પષ્ટ છે કે અનુચ્છેદ ૨૬, અન્ય બાબતોની સાથે, ધાર્મિક બાબતોનું સંચાલન કરવા માટે જંગમ અને સ્થાવર મિલકતની માલિકી અને હસ્તગત કરવાના અધિકારની બાંધધરી આપે છે. જોકે, આ અધિકાર અનુચ્છેદ ૩૧ (૨) ની જોગવાઈઓ અનુસાર

ફરજિયાતપણે મિલકત હસ્તગત કરવાના રાજ્યના અધિકારને છીનવી શકતો નથી.એવું પણ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે વળતરની પર્યાપ્તતાના માપદંડ પરનો ઉદ્દેશ કૃષિ સુધારા સાથે સ્વીકાર્ય રીતે સંબંધિત કાયદા સામે આંદોલન કરી શકાતો નથી અને તેથી તે અનુચ્છેદ ૩૧-એની નકલ હેઠળ છે અને કલના ઉદ્ધનના માપદંડ પરનો વાંધો છે.૧૪, ૧૯ અથવા ૩૧ મનોરંજક ન હતા.સુપ્રીમ કોર્ટના ચુકાદાના ફકરા ૨૨માં દર્શાવેલ અપીલકર્તાઓ માટે ઉઠાવવામાં આવેલી દલીલો સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે દલીલ એ હતી કે આ કાયદો અનુચ્છેદ ૩૧ (૨) ની જરૂરિયાતને પૂર્ણ કરે છે, તેમ છતાં તેણે અનુચ્છેદ ૨૬ (સી) ની જરૂરિયાતો પણ પૂરી કરવી પડશે અને આ કાયદો અનુચ્છેદ ૩૧-એની જોગવાઈઓ દ્વારા સાચવવામાં આવ્યો ન હતો. આમ, સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ કોઈ વિવાદ ઉઠાવવામાં આવ્યો ન હતો કે શું ઇનામદારને તેના તમામ નાબૂદ થયેલા અધિકારો માટે માત્ર કલમ ૯ હેઠળ વળતર ચૂકવવાપાત્ર છે કે પછી તે કલમ ૮ દ્વારા નાબૂદ કરાયેલા અધિકારો માટે કલમ ૧૧ હેઠળ પણ વળતરનો અલગથી દાવો કરી શકે છે કે કેમ.તેથી અરજદારો વતી મૂકવામાં આવેલા વિલિનીકરણના સિદ્ધાંત પર નિર્ભરતા એ મુદ્દાના સંદર્ભમાં ખોટી ધારણા છે જે ક્યારેય સુપ્રીમ કોર્ટમાં લઈ જવામાં આવ્યો ન હતો.]

[૯.૪. એ નોંધવામાં આવશે કે વળતરની ચુકવણી સંબંધિત પ્રશ્ન તે સમયે સુસંગત હતો જ્યારે હાઈકોર્ટ દ્વારા અનુચ્છેદ ૩૧ (૨) ના સંદર્ભમાં આ બાબતનો નિર્ણય લેવામાં આવ્યો હતો.અનુચ્છેદ ૩૧ ને જજમા સુધારા અધિનિયમ, ૧૯૭૮ દ્વારા ૨૦-૬-૧૯૭૮ થી દૂર કરવામાં આવી હતી.કલમ ૧૯ની કલમ (૧) ની પેટા કલમ (એફ), જે મિલકત હસ્તગત કરવા અને રાખવાના અધિકારની બાંચધરી આપે છે, તે જ જજમા સુધારા અધિનિયમ, ૧૯૭૮ દ્વારા પણ બાકાત રાખવામાં આવી હતી.અમારું માનવું છે કે ઇનામદારના તમામ નાબૂદ થયેલા અધિકારોના સંદર્ભમાં ઉપરોક્ત અધિનિયમની કલમ ૯માં વળતરની જોગવાઈ પહેલેથી જ છે, તેથી અનુચ્છેદ ૩૧ (૨) હેઠળ મૂળભૂત અધિકારોના ઉલ્લંઘનના આધાર પર પડકાર ખોટો હશે, ભલે તેને બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૧-એ, ૩૧-બી અને ૩૧-સીની જોગવાઈઓના સંદર્ભ વિના ગણવામાં આવે.]

૧૦. સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણય તેમજ નરેન્દ્રપ્રસાદજીના કેસમાં (ઉપરોક્ત) ઉચ્ચ અદાલતના નિર્ણય પરથી એ નોંધવામાં આવશે કે ઉપરોક્ત કાયદાની માન્યતાને એ આધાર પર સમર્થન આપવામાં આવ્યું હતું કે કોઈપણ "સંપત્તિ" (જેમાં અનુચ્છેદ ૩૧-એ(૨)(એ)(આઈ) મુજબ ઇનામનો સમાવેશ થાય છે) માં કોઈપણ અધિકારોના નાબૂદીને આ આધાર પર પડકારવામાં નહીં આવે કે તે કલા દ્વારા આપવામાં આવેલા કોઈપણ અધિકારો સાથે અસંગત છે અથવા છીનવી લે છે અથવા તેમાં ઘટાડો કરે છે.બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૧. અનુચ્છેદ

૧૪, ૧૯ અને ૩૧-એ કલમ ૧૩ (૨) માં સમાવિષ્ટ કંઈપણ હોવા છતાં, સંપત્તિ વગેરેના સંપાદનની જોગવાઈ કરતા આવા કાયદાઓને બચાવે છે.તેથી, જ્યારે અનુચ્છેદ ૩૧-એ હેઠળ કાયદાનું સમર્થન કરવામાં આવે ત્યારે તેની માન્યતા અનુચ્છેદ ૩૧ના સંદર્ભમાં તેની માન્યતાના પ્રશ્નથી સ્વતંત્ર રહેશે અને જ્યારે કાયદાને બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૧-એની છત્રછાયા હેઠળ આવરી લેવામાં આવે ત્યારે હકીકતમાં અનુચ્છેદ ૩૧નું કોઈ ઉલ્લંઘન થયું ન હોવાનું માનવા માટેના તર્કની કોઈ અસર નહીં થાય.

[૧૦.૧. જ્યારે આ કાયદો બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૧-એ (૧) (એ) દ્વારા વિચારેલા કાયદાના વર્ગમાં આવે છે ત્યારે તે આ આધાર પર હુમલાથી સુરક્ષિત છે કે તેની કોઈપણ જોગવાઈઓ આર્ટ્સ દ્વારા આપવામાં આવેલા મૂળભૂત અધિકારોનું ઉલ્લંઘન કરે છે.૧૪, ૧૯ અથવા બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૧.આ જાદબ સિંહ અને અન્યો અન્ય કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટના નિર્ણયના ગુણોત્તરમાંથી બહાર આવ્યું છે. હિમાચલ પ્રદેશ વહીવટીતંત્ર વિરુદ્ધ એ.આઈ.આર. ૧૯૬૦ એસ.સી. ૧૦૦૮ માં અહેવાલ આપ્યો હતો, જેમાં સુપ્રીમ કોર્ટે ચુકાદો આપ્યો હતો કે હિમાચલ પ્રદેશ એબોલિશન ઓફ બિગ લેન્ડેડ એસ્ટેટ એન્ડ લેન્ડ ફોર્મ્સ એક્ટ, ૧૯૫૪ ની માન્યતા એ એસ્ટેટ નાબૂદી કાયદો છે, તેની માન્યતાને આર્ટ્સ હેઠળ પડકારવામાં આવી શકે નહીં.૧૯ અને બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૧-એ ને ધ્યાનમાં રાખીને. સુપ્રીમ કોર્ટે એ.આઈ.આર.૧૯૫૯ એસ.સી. ૪૫૯માં

રામ રામ નારાયણ વિરુદ્ધ બોમ્બે રાજ્યના અહેવાલમાં તેના અગાઉના નિર્ણયને અનુસર્યો હતો, જેમાં એવું માનવામાં આવ્યું હતું કે એક અધિનિયમ, જેનો ઉદ્દેશ જમીન માલિકોના હિતને ભાડૂતોને સ્થાનાંતરિત કરીને કૃષિ સુધારા લાવવાનો છે, તે અનુચ્છેદ ૩૧-એ (૧) (એ) દ્વારા વિચારેલા કાયદાના વર્ગમાં આવે છે અને તે આ હુમલાથી સુરક્ષિત છે કે તે આર્ટ્સમાં સમાવિષ્ટ મૂળભૂત અધિકારોનું ઉલ્લંઘન કરે છે. ૧૪, ૧૯ અને બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૧.]

[૧૦.૨. ગંગાધર રાવ વિરુદ્ધ બોમ્બે રાજ્ય કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટે એ.આઈ.આર. ૧૯૬૧ એસ.સી. ૨૮૮માં બોમ્બે પર્સનલ ઈનામ નાબૂદી અધિનિયમ, ૧૯૫૩ની બંધારણીયતા સાથે વ્યવહાર કરતી વખતે એવું માન્યું હતું કે ઈનામ એ બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૧-એના હેતુ માટે "સંપત્તિ" અભિવ્યક્તિના અર્થમાં સંપત્તિ છે. એવું માનવામાં આવ્યું હતું કે ઉપરોક્ત ઈનામ નાબૂદી કાયદો જ્યારે તેણે ઈનામ એસ્ટેટમાં ઈનામદારોના અધિકારોને નાબૂદ કર્યા હતા અથવા તેમાં ફેરફાર કર્યો હતો ત્યારે તે અનુચ્છેદ ૩૧-એ દ્વારા સંરક્ષિત હતો. ચુકાદાના ફક્ત ૮ માં, સુપ્રીમ કોર્ટે ચુકાદો આપ્યો હતો: "તે સાચું છે કે કલમ ૧૭ ની પેટા-કલમ (૫) દ્વારા, ભાડું છોડવું અને સંપૂર્ણ આકારણી વચ્ચેના તફાવતને કારણે ઈનામદારોને જે નુકસાન થતું હતું તેના માટે કોઈ વળતર ચૂકવવાનું નથી. જો કે તે સ્પષ્ટ છે કે અનુચ્છેદ ૩૧-એ આ કાયદાને અનુચ્છેદ ૩૧

હેઠળ કોઈપણ હુમલાથી બચાવે છે, જે વળતરની જોગવાઈ કરતી એકમાત્ર કલમ છે.માસ્ટરના આ દ્રષ્ટિકોણમાં કાયદાની બંધારણીયતા પર આ આધાર પર હુમલો કરી શકાતો નથી કે તે અમુક અધિકારોના લુપ્ત થવા માટે કોઈ વળતરની જોગવાઈ કરતું નથી.

[૧૦.૩. એ.આઈ.આર.૧૯૬૯ એસ.સી. ૪૫૩માં નોંધાયેલા બી. શંકર રાવ વિરુદ્ધ મૈસૂર રાજ્ય કેસમાં, મૈસૂર (વ્યક્તિગત અને વિવિધ) ની જોગવાઈઓના સંદર્ભમાં સુપ્રીમ કોર્ટની બંધારણીય ખંડપીઠે અહેવાલ આપ્યો હતો. ઇનામ્સ નાબૂદી અધિનિયમમાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે તેની જોગવાઈઓને અનુચ્છેદ ૩૧(૨) ના ઉદ્વંધનના આધારે પડકારવામાં નહીં આવે કારણ કે આ કાયદો અનુચ્છેદ ૩૧-એ ના સંરક્ષણમાં આવે છે. ચુકાદાના ફરિયાદી માં, કોર્ટે ચુકાદો આપ્યો:"તેથી વિવાદિત કાયદો બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૧-એના સંરક્ષણ હેઠળ આવે છે અને તેને આ આધાર પર પડકારવામાં નહીં આવે કે અનુચ્છેદ ૩૧નું ઉદ્વંધન કરવામાં આવ્યું છે, વળતરનો કોઈ સિદ્ધાંત આપવામાં આવ્યો નથી અથવા જે વળતર આપવામાં આવ્યું છે તે ભ્રામક અથવા અપૂરતું છે.

[૧૦.૪. એ.આઈ.આર.૧૯૭૧ એસ.સી. ૧૬૧માં નોંધાયેલા કે. ડબલ્યુ. એસ્ટેટ વિરુદ્ધ મદ્રાસ રાજ્ય કેસમાં, સુપ્રીમ કોર્ટે મદ્રાસ ઇનામ એસ્ટેટ (નાબૂદી અને રૈયતવારીમાં રૂપાંતર) અધિનિયમ, ૧૯૬૩ અને મદ્રાસ માઈનોર ઇનામ (નાબૂદી અને રૈયતવારીમાં રૂપાંતરણ)

અધિનિયમ, ૧૯૬૩ની જોગવાઈઓ સાથે વ્યવહાર કરતી વખતે એવું માન્યું હતું કે આ કાયદાઓ કલાનું ઉદ્ધંધન કરે છે તે આધાર પર અનુચ્છેદ ૩૧-એ દ્વારા પડકારથી સંપૂર્ણપણે સુરક્ષિત છે. બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૪, ૧૯ અને ૩૧. એવું પણ માનવામાં આવ્યું હતું કે અનુચ્છેદ ૨૬ (સી) અને (ડી) ની જોગવાઈઓ ધાર્મિક સંપ્રદાયોની મિલકત હસ્તગત કરવાના રાજ્યના અધિકારને છીનવી લેતી નથી.તે સંપ્રદાયો માલિકી ધરાવી શકે છે, મિલકતો હસ્તગત કરી શકે છે અને કાયદા અનુસાર તેનું સંચાલન કરી શકે છે.તેનો અર્થ એ નથી કે તેમની માલિકીની મિલકત હસ્તગત કરી શકાતી નથી. સંપાદનના પરિણામે તેઓ મિલકતની માલિકી બંધ કરી દે છે.ત્યારબાદ, તે મિલકતનો વહીવટ કરવાનો તેમનો અધિકાર બંધ થઈ જાય છે કારણ કે તે હવે તેમની મિલકત નથી.અનુચ્છેદ ૨૬ ચુકાદાના ફક્ત ૧૨માં જણાવ્યા મુજબ મિલકત હસ્તગત કરવાના રાજ્યના અધિકારમાં દખલ કરતી નથી.]

[૧૦.૫. સુપ્રીમ કોર્ટે એ.આઈ.આર.૧૯૯૦ એસ.સી. ૪૦૪માં નોંધાયેલા પી. મહેન્દ્ર વિરુદ્ધ કર્ણાટક રાજ્યમાં રાજસ્થાન ઇમ્પોઝિશન ઓફ સીલિંગ ઓન એગ્રિકલ્ચરલ હોલિડિંગ્સ એક્ટ, ૧૯૭૩ની બંધારણીય માન્યતા સામેના પડકારને નકારી કાઢ્યો હતો, જેમાં જણાવ્યું હતું કે આ કાયદો કૃષિ સુધારા લાવવાના હેતુથી બનાવવામાં આવેલો કાયદો છે, તેની જોગવાઈઓ બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૧-એ(૧)(એ) દ્વારા સુરક્ષિત

છે, તેમ છતાં આમાંની કેટલીક જોગવાઈઓ કલાનું ઉદ્ધંધન કરે છે.
બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૧૮.]

૧૧. ૧૯૬૯નો અધિનિયમ અને ૧૯૭૯નો સુધારો કાયદો બંધારણમાં ૧૯૯૦ના બંધારણના છઠ્ઠાંસઠમા સુધારા દ્વારા ક્ર. ૨૧૩ અને ૨૧૬ની નવમી અનુસૂચિમાં સામેલ કરવામાં આવ્યા હતા અને તેથી, અનુચ્છેદ ૩૧-બીમાં જોગવાઈ મુજબ, અનુચ્છેદ ૩૧-એની જોગવાઈઓની વ્યાપકતાને પૂર્વગ્રહ વિના, આમાંથી કોઈ પણ કાયદો કે તેની કોઈ પણ જોગવાઈ બંધારણના ભાગ-૩ દ્વારા આપવામાં આવેલા કોઈપણ અધિકારો સાથે અસંગત અથવા છીનવી લેવાના અથવા સંક્ષિપ્ત હોવાના આધારે રદબાતલ અથવા ક્યારેય રદબાતલ માનવામાં આવશે નહીં અને કોઈપણ ચુકાદો, હુકમનામું અથવા આદેશ હોવા છતાં તે અમલમાં રહેશે. તેનાથી વિપરીત કોઈપણ અદાલતની અનુચ્છેદ ૩૧-બીનું આ રક્ષણ બંધારણના મૂળભૂત લક્ષણોનું ઉદ્ધંધન થાય છે તે સિવાયના કોઈપણ મૂળભૂત અધિકારો સાથે અસંગતતાના આધારે ઉપરોક્ત અધિનિયમ અથવા સુધારા અધિનિયમની જોગવાઈઓ સામેના કોઈપણ પડકારને અટકાવશે.કોર્ટ દ્વારા કરવામાં આવેલા મૂળભૂત અધિકારના ઉદ્ધંધનના આધારે કોઈ કાયદો રદબાતલ હોવાની ઘોષણા પણ અસરથી બંધ થઈ જશે અને નવમી અનુસૂચિમાં સમાવિષ્ટ કાયદો તેના કાયદાની તારીખથી પાછલી અસરથી માન્યતા મેળવે છે.અનુચ્છેદ ૩૧-બી અને નવમી અનુસૂચિ મૂળભૂત

અધિકારોના ઉદ્ધંધનના આધારે આક્ષેપ કરાયેલ કોઈપણ ગેરબંધારણીયતાના સંદર્ભમાં અનુસૂચિમાં ઉલ્લેખિત વિવિધ કાયદાઓમાં ખામી, જો કોઈ હોય તો, તેને દૂર કરવાની અસર ધરાવે છે અને અનુચ્છેદ ૩૧-બીના વ્યક્ત શબ્દો દ્વારા ખામીનું નિવારણ તે તારીખથી પૂર્વલક્ષી કામગીરી સાથે થયું હતું કે જેના પર કાયદો કાયદાકીય પુસ્તકમાં મૂકવામાં આવ્યો હતો. બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૧ (૨) ના ઉદ્ધંધનને કારણે જ્યારે આ કાયદો ઘડવામાં આવ્યો હતો તે સમયે જો તે રદબાતલ અથવા નિષ્ક્રિય હતો, તો પણ તે અનુચ્છેદ ૩૧-બી સાથે વાંચવામાં આવેલી નવમી અનુસૂચિમાં તેનો સમાવેશ થયા પછી તેના કાયદાની તારીખથી સંપૂર્ણ બળ અને જોમ ધારણ કરશે, જેમ કે સુપ્રીમ કોર્ટની બંધારણીય ખંડપીઠે એલ. જગન્નાથ વિરુદ્ધ અધિકૃત અધિકારી, એ.આઈ.આર. ૧૯૭૨ એસ.સી. ૪૨૫ ૪૩૫ માં અહેવાલ આપ્યો હતો. તેથી અરજદારો વતી ઉઠાવવામાં આવેલી દલીલમાં કોઈ તથ્ય નથી કે નવમી અનુસૂચિમાં ઉપરોક્ત અધિનિયમ અને સુધારા અધિનિયમનો સમાવેશ કર્યા પછી પણ, કોઈપણ મૂળભૂત અધિકારના ઉદ્ધંધનના આધારે કોઈપણ પડકારના સંદર્ભમાં અધિનિયમ અથવા સુધારા અધિનિયમની માન્યતાની તપાસ કરી શકાય છે.

[૧૧.૧. શ્રી પી.સી. મિલ્સ વિ ભરૂચ મ્યુનિસિપાલિટી, એ.આઈ.આર. ૧૯૭૦, ૧૯૨ માં અહેવાલ આપ્યો હતો, જેમાં વિધાનસભા દ્વારા કાયદાની પાશ્ચાદ્યવર્તી અસરથી માન્યતાના પાસા પર સુપ્રીમ કોર્ટે ચુકાદો આપ્યો છે કે જો વિધાનસભા પાસે વિષય-બાબત પર સત્તા છે

અને માન્ય કાયદો બનાવવાની ક્ષમતા છે, તો તે માત્ર સમયે જ આવો માન્ય કાયદો બનાવી શકે છે અને તેને પાશ્ચાત્યવર્તી અસરથી રીતે બનાવી શકે છે, જેથી ભૂતકાળના વ્યવહારોને પણ બાંધી શકાય. માન્યતા આપતા કાયદાની માન્યતા, તેના પર નિર્ભર કરે છે કે શું વિધાનસભા તે ક્ષમતા ધરાવે છે કે જે તે વિષય પર દાવો કરે છે અને માન્યતા આપવામાં તે ખામીઓને દૂર કરે છે કે કેમ જે કોર્ટે હાલના કાયદામાં શોધી હતી અને માન્યતા આપતા કાયદામાં પૂરતી જોગવાઈઓ કરે છે.

૧૨. આપણે એ પણ નોંધ કરી શકીએ છીએ કે બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૧-સી હેઠળ, ચોક્કસ નિર્દેશક સિદ્ધાંતોને અસર કરતા કાયદાઓ કલમ ૧૩ માં સમાવિષ્ટ હોવા છતાં સાચવવામાં આવ્યા છે અને કલા દ્વારા આપવામાં આવેલા મૂળભૂત અધિકારો સાથે કોઈ પણ અસંગતતાના આધારે પડકારવામાં નહીં આવે. ૩૧-એ અને ૩૧-સી પછી તેને જામા સુધારા દ્વારા બાકાત રાખવામાં આવ્યો હતો અને મૂળભૂત અધિકાર બનવાનું બંધ થઈ ગયું હતું. ઉપરોક્ત અધિનિયમ અને સુધારા અધિનિયમની જોગવાઈઓ માત્ર કૃષિ સુધારાને સુરક્ષિત કરવા માટે જ નથી પરંતુ તે બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૮ (બી) અને (સી) હેઠળ રાજ્યની નીતિના નિર્દેશક સિદ્ધાંતોને સુરક્ષિત કરવા માટે રાજ્યની નીતિને અસર કરે છે અને તેથી, તે તેનું ઉદ્ધંધન કરવાને બદલે બંધારણની મૂળભૂત લાક્ષણિકતાઓને મજબૂત બનાવશે. તે એક સ્થાયી કાનૂની સ્થિતિ છે કે જે કોઈ

કાયદો અનુચ્છેદ ૩૧-સીની જરૂરિયાતને પૂર્ણ કરે છે, તો તે કલાના ઉદ્ધંધનના આધારે કોઈપણ હુમલાથી મુક્ત રહેશે. ૧૪, ૧૯ અથવા બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૧.તમિલનાડુ રાજ્ય વિ. એલ. અબુએ એ.આઈ.આર. ૧૯૮૪ એસ.સી. ૩૨૬માં અહેવાલ આપ્યો હતો, જેમાં સુપ્રીમ કોર્ટે તમિલનાડુ સ્ટેજ કેરિજીસ એન્ડ કોન્ટ્રાક્ટ કેરિજીસ (એકિવકિશન) એક્ટની જોગવાઈઓ સામે પડકાર પર વિચારણા કરતી વખતે ચુકાદાના ફકરા ૨૯માં જણાવ્યું હતું: "અનુચ્છેદ ૩૧-સી ને ધ્યાનમાં રાખીને, જે અનુચ્છેદ ૩૧ (૨) સામે રક્ષણાત્મક છત્ર પણ આપે છે, કોર્ટ આ કાયદાને માત્ર એટલા માટે રદ કરી શકતી નથી કારણ કે પરિવહન સેવાઓ અથવા તેના એકમને લેવા માટે વળતરની જોગવાઈ કરવામાં આવી ન હતી. એ.આઈ.આર. ૧૯૮૬ એસ.સી. ૨૦૩૧ માં નોંધાયેલા મિનર્વા મિલ્સ લિ. વિરુદ્ધ ભારત સરકાર કેસમાં એવું માનવામાં આવ્યું હતું કે રાષ્ટ્રીયકરણ કાયદો અનુચ્છેદ ૩૧-સી ની રક્ષણાત્મક છત્રછાયા હેઠળ આવ્યો હોવાથી, અરજદારો કલાના ઉદ્ધંધનના આધારે તેની બંધારણીય માન્યતાને પડકારવાનો હકદાર નથી. બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૧૯.

૧૩. અંતિમ વિશ્લેષણમાં સુધારેલ કલમ ૧૧ની જોગવાઈઓ સામેનો પડકાર એ આધાર પર ઉઠે છે કે કલમ ૮ હેઠળ આવરી લેવામાં આવેલી સંપત્તિના સંદર્ભમાં તેના નાબૂદ થયેલા અધિકારો માટે ઇનામનો દાવો કરવાથી ઇનામદારને બાકાત રાખીને, અનુચ્છેદ ૨૬ (સી) દ્વારા બાંયધરીકૃત મૂલ્યવર્ગની સંપત્તિનો

અધિકાર છીનવી લેવામાં આવે છે અને તે બંધારણના મૂળભૂત માળખાને અસર કરે છે.આ દલીલ સંપૂર્ણપણે ખોટી છે, કારણ કે, મિલકતનો અધિકાર જે હવે મૂળભૂત અધિકાર નથી અને અનુચ્છેદ ૩૦૦-એ હેઠળ બંધારણીય અધિકાર છે તેને બંધારણની મૂળભૂત વિશેષતા અથવા માળખું ન કહી શકાય.

[૧૩.૧.એ.આઈ.આર.૧૯૯૫ એસ.સી. ૧૪૨માં નોંધાયેલા જીલુભાઈ નાનભાઈ ખાયર વિરુદ્ધ ગુજરાત રાજ્ય કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટે આપેલા ચુકાદા મુજબ, અનુચ્છેદ ૩૦૦-એ હેઠળ સંપત્તિનો અધિકાર બંધારણની મૂળભૂત વિશેષતા અથવા માળખું નથી અને તે બંધારણીય અધિકાર છે. આ કાયદો અને સુધારા અધિનિયમમાં નવમી અનુસૂચિની રક્ષણાત્મક છત્રછાયા હોવાથી, તેની અયોગ્યતા હુમલાથી મુક્ત છે.એવું પણ માનવામાં આવ્યું હતું કે સંપત્તિના અધિકારના સંદર્ભમાં બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૪ એ મૂળભૂત સુવિધા અથવા મૂળભૂત માળખું નથી અને બંધારણની નવમી અનુસૂચિ હેઠળ બોમ્બે જમીન મહેસૂલ સંહિતા અને જમીન કાર્યકાળ નાબૂદી કાયદા (ગુજરાત સુધારા) અધિનિયમ (૧૯૮૨ નો ૮) લાવતો બંધારણીય છઠ્ઠો સુધારો અધિનિયમ, ૧૯૯૦ બંધારણના મૂળભૂત માળખાને નષ્ટ કરતું નથી. ઉપરોક્ત નિર્ણયમાં, બંધારણની સાતમી અનુસૂચિની સૂચિ-૩ ની એન્ટ્રી જરૂર પર આધારિત દલીલ પર કાર્યવાહી કરતી વખતે, સુપ્રીમ કોર્ટે તેના ચુકાદાના ફકરા પર માં જણાવ્યું હતું:"તેથી, સૂચિ-III ની એન્ટ્રી જરૂર માં સુધારાની તે સિદ્ધાંતોની માન્યતા

પર બહુ ઓછી અસર પડે છે.અમે એ વાતથી વાકેફ છીએ કે સંસદે અનુચ્છેદ ૩૧(૨) ને સંપૂર્ણપણે દૂર કરી દીધી છે.જો કે, જ્યારે રાજ્ય તેના પ્રતિષ્ઠિત અધિકારક્ષેત્રની સત્તાનો ઉપયોગ કરે છે અને ખાનગી વ્યક્તિની મિલકત હસ્તગત કરે છે અથવા તેને જાહેર હેતુ માટે તેની મિલકતથી વંચિત કરે છે અથવા તેને જાહેર હેતુની મિલકતથી વંચિત કરે છે, ત્યારે તે રકમ અથવા તેના નિર્ધારણનું સુસંગત રીતે નિર્ધારણ તેમાં નિર્ધારિત સિદ્ધાંતો અને તેમાં નિર્ધારિત સિદ્ધાંતોમાં આપવામાં આવેલી રકમ અને આવા કાયદામાં નિર્દિષ્ટ કરી શકાય તેવી રીતે આપવામાં આવેલી રકમ અનુસાર હોવું જોઈએ.જો કે, ન્યાયિક અર્થઘટન એ અનુચ્છેદ ૩૦૦-એ હેઠળ મિલકતના સંપાદન અથવા વંચિતતાના સહસંબંધ તરીકે વળતરના સિદ્ધાંતને ફરીથી દાખલ કરવા માટેનું એક સાધન ન હોવું જોઈએ....."જરૂરી સૂચિતાર્થ દ્વારા અનુચ્છેદ ૩૦૦-એ અથવા અન્ય જાહેર હેતુ હેઠળ હસ્તગત કરેલી મિલકત અથવા વંચિત સંપત્તિ માટે વળતર ચૂકવવાની રાજ્યની જવાબદારી દૂર કરવામાં આવે છે.]

[૧૩.૨. એલિઝબાથ સેમ્યુઅલ એરોન વિ. સ્ટેટમાં કેરળ હાઈકોર્ટની પૂર્ણ ખંડપીઠે, એ.આઈ.આર. ૧૯૯૧ (કેરળ) ૧૬૨માં અહેવાલિત, જેમાં યાદી-૩ની એન્ટ્રી જર અને બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૦૦-એ હેઠળ સંપત્તિના અધિકારના આધારે વળતરની પર્યાપ્તતા વિશેની દલીલ પર

સુનાવણી કરવામાં આવી હતી, એવું માનવામાં આવ્યું હતું કે જો એવું માનવામાં આવે કે અનુચ્છેદ ૩૦૦-એ માલિકને મિલકતથી વંચિત રાખવા માટે પૂરતા વળતરની ચુકવણીની કલ્પના કરે છે, તો બંધારણમાં કરવામાં આવેલા વિવિધ સુધારાઓનો હેતુ નિષ્ફળ જશે. અનુચ્છેદ ૩૦૦-એ વળતરની અપર્યાપ્તતા અથવા ભ્રામક પ્રકૃતિના આધારે કોઈપણ કાયદાને પડકાર આપતું નથી. એવું માનવામાં આવ્યું હતું કે જો સંસદનો ઈરાદો હતો કે અનુચ્છેદ ૩૧(૨) તેના મૂળ અથવા તેના સુધારેલા સ્વરૂપમાં જામા સુધારા દ્વારા રજૂ કરાયેલા બંધારણીય અધિકારમાં પણ પ્રતિબિંબિત થવી જોઈએ, તો કોઈ પણ બાબત તેમને અનુચ્છેદ ૩૦૦-એ નો સમાવેશ કરવાથી અટકાવી શકી નહીં. બીજી બાજુ, સંસદે જે કરવાનું પસંદ કર્યું તે માત્ર અનુચ્છેદ ૩૧(૧) ને અનુચ્છેદ ૩૦૦-એ તરીકે રૂપાંતરિત કરવાનું અને તેની એન્ટ્રીમાં અનુચ્છેદ ૩૧(૨) ને બાકાત રાખવાનું છે. એવું પણ માનવામાં આવ્યું હતું કે આ કાયદો મિલકત સંપાદન માટે સમવર્તી સૂચિની એન્ટ્રી જરૂર હેઠળ આવે છે તેનો અર્થ એ નથી કે તેણે વળતર/રકમની ચુકવણીની જોગવાઈ કરવી જોઈએ, અથવા પૂરતા વળતરની જોગવાઈની ગેરહાજરી તેને અનુચ્છેદ ૩૦૦-એ હેઠળ અમાન્ય બનાવશે. કાયદાકીય પ્રવેશનો અવકાશ માત્ર કાયદાકીય સત્તાની હદને વર્ણવવા માટે છે, અને બંધારણની અન્ય કોઈપણ જોગવાઈઓ દ્વારા અન્યથા લાદવામાં આવતી નથી તેવી મર્યાદાઓને લાગુ કરવા માટે

નથી.અમે ઉપરોક્ત નિર્ણયમાં પૂર્ણ પીઠના તર્કને આદરપૂર્વક શેર કરીએ છીએ.]

[૧૩.૩. એમ. વેંકટાચલ વિરુદ્ધ રાજ્યમાં આંધ્ર પ્રદેશ હાઈકોર્ટની પૂર્ણ ખંડપીઠે એ.આઈ.આર.૧૯૭૫માં અહેવાલ આપ્યો હતો કે આંધ્ર પ્રદેશએ તેના ચુકાદાના ફરરા ૧૦૦માં જણાવ્યું હતું કે આર્ટ્સ દ્વારા આપવામાં આવેલ મિલકતનો અધિકાર.૧૯ અને ૩૧ અને મિલકતના અધિકારના સંબંધમાં સમાનતાનો અધિકાર બંધારણનું મૂળભૂત માળખું અથવા આવશ્યક લક્ષણ ન બનાવી શકે અને તે સંસદની સુધારાત્મક સત્તાના કાર્યક્ષેત્રની બહાર નથી.

[૧૩.૪. સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા લેવામાં આવેલો સુસંગત મત એ છે કે જો કે રાજ્ય વ્યક્તિના આચરણ અને તેના ધર્મનો પ્રચાર કરવાની સ્વતંત્રતામાં દખલ કરી શકતું નથી, તેમ છતાં, રાજ્ય ધર્મ સાથે સંકળાયેલી બિનસાંપ્રદાયિક બાબતોને નિયંત્રિત કરી શકે છે.મંદિરમાં અથવા તેની સાથે જોડાયેલી તમામ પ્રવૃત્તિઓ ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓ નથી.શ્રી જગન્નાથ મંદિર પુરી વ્યવસ્થાપન સમિતિ વિરુદ્ધ ચિંતામણીમાં, એ.આઈ.આર. ૧૯૭૭ એસ.સી. ૩૮૩૯ માં અહેવાલ આપ્યો હતો, સુપ્રીમ કોર્ટે તેના ચુકાદાના ફરરા ૪૭ માં ચુકાદો આપ્યો હતો કે જો મંદિરનું સંચાલન સંભાળવા માટે કોઈ કાયદો પસાર કરવામાં આવે, તો

તેને બંધારણની અનુચ્છેદ ૨૫ અથવા અનુચ્છેદ ૨૬ નું ઉદ્ધંધન તરીકે રદ કરી શકાતો નથી.

૧૪. ઉપરોક્ત ચર્ચાના પ્રકાશમાં અમે ડિવિઝન બેન્ચ દ્વારા ઘડવામાં આવેલા પ્રશ્નોના જવાબ આપીએ છીએ જ્યારે આ અરજીઓને મોટી બેન્ચ દ્વારા નિર્ણય માટે નીચે મુજબ મોકલીએ છીએ:

[(એ) બંધારણની અનુચ્છેદ ૨૬ (સી) હેઠળ બાંધધરીકૃત મિલકત ધરાવવાનો અને હસ્તગત કરવાનો ધાર્મિક સંપ્રદાયનો અધિકાર બંધારણની મૂળભૂત લાક્ષણિકતાઓ અથવા માળખાનો ભાગ નથી.

[(બી) (i) ગુજરાત દેવસ્થાન ઇનામ નાબૂદી અધિનિયમ, ૧૯૬૯ અને ગુજરાત દેવસ્થાન ઇનામ નાબૂદી (સુધારા) અધિનિયમ, ૧૯૭૭ને બંધારણની નવમી અનુસૂચિમાં મૂકવાને ધ્યાનમાં રાખીને, આ કાયદાઓ આ આધાર પર કોઈપણ પડકારથી મુક્ત છે કે તેની કોઈપણ જોગવાઈ બંધારણના ભાગ-૩ની કોઈપણ જોગવાઈઓ દ્વારા આપવામાં આવેલા કોઈપણ મૂળભૂત અધિકારો સાથે અસંગત છે અથવા તેને છીનવી લે છે અથવા તેમાં ઘટાડો કરે છે.

[(૨) નવમી અનુસૂચિમાં મૂકવામાં આવેલા કાયદાઓને અનુચ્છેદ ૩૧-બી દ્વારા આપવામાં આવેલા રક્ષણને ધ્યાનમાં રાખીને ઉપરોક્ત કાયદાની માન્યતાને આ આધાર પર પડકારવામાં નહીં આવે કે તે અમુક અધિકારોના નાબૂદી માટે વળતરની જોગવાઈ કરતું નથી.

[(૩) અનુચ્છેદ ૩૦૦-એ હેઠળ મિલકતનો બંધારણીય અધિકાર એ બંધારણનું મૂળભૂત લક્ષણ અથવા માળખું નથી અને વળતરનો દાવો કરવાનો કોઈ અધિકાર તેમાંથી અથવા સાતમી અનુસૂચિની સમવર્તી સૂચિની એન્ટ્રી જરૂર માંથી વહેતો નથી.]

[(સી)(૧) ગુજરાત દેવસ્થાન ઇનામ નાબૂદી અધિનિયમ, ૧૯૬૯ની જોગવાઈઓ કલા દ્વારા બાંધધરી આપવામાં આવેલા કોઈપણ મૂળભૂત અધિકારો સાથે અસંગતતાના આધારે કોઈપણ પડકાર માટે ખુદ્દી ન હતી.૧૪, ૧૯ અથવા ૩૧, એ.આઈ.આર.૧૯૭૪ એસ.સી. ૨૦૯૮ માં નોંધાયેલા નરેન્દ્રપ્રસાદજી વિરુદ્ધ ગુજરાત રાજ્ય કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટે આપેલા ચુકાદાને ધ્યાનમાં રાખીને, બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૧-એ હેઠળ આ અધિનિયમને રક્ષણ આપવામાં આવ્યું છે.વધુમાં, આ કાયદાને બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૧-સી હેઠળ આવા પડકાર સામે પણ રક્ષણ આપવામાં આવ્યું હતું.કોઈ પણ સંજોગોમાં, તેને બંધારણના ભાગ-૩ દ્વારા બાંધધરીકૃત કોઈપણ મૂળભૂત અધિકાર સાથે અસંગતતાના આધારે પડકારવામાં નહીં આવે, જેને નવમી અનુસૂચિમાં મૂકવામાં આવે છે.]

[(૨) એમ ધારીને પણ કે ઉપરોક્ત કાયદો આવા પડકાર માટે ખુદ્દો હતો, અમે માનીએ છીએ કે તેની કલમ ૯ કલમ ૮ માં દર્શાવેલ મિલકતો પરના અધિકારો સહિત ઇનામદારના તમામ અધિકારોને નાબૂદ કરવા માટે વળતરની જોગવાઈ કરે છે.]

[(ડી) ૧૩ જી.એલ.આર. ૪૦૪માં નોંધાયેલા નરેન્દ્રપ્રસાદજી વિરુદ્ધ ગુજરાત રાજ્યના કેસમાં આ અદાલતના નિર્ણયનો ગુણોત્તર એ હદ સુધી છે કે કલમ ૮ના અમલને કારણે નિર્દિષ્ટ દેવસ્થાન જમીનોમાં તેના અધિકારને નાબૂદ કરવા માટે વળતર માટે ઇનામદારનો દાવો કલમ ૧૧ (૧) માં આવશે અને કલમ ૮માં નહીં, જે સુપ્રીમ કોર્ટ સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવી ન હતી, તે મોટી બેન્ચ દ્વારા પુનર્વિચારણા માટે ખુલ્લો છે અને તેના પર પુનર્વિચાર કરવાની જરૂર છે.અમારું માનવું છે કે કલમ ૮ એ કલમ ૮ દ્વારા આવરી લેવામાં આવેલી મિલકતમાં નાબૂદ કરાયેલા અધિકારો સહિત દેવસ્થાન ઇનામમાં ઇનામદારના તમામ નાબૂદ થયેલા અધિકારોને વળતર આપવા માટેની સર્વવ્યાપી જોગવાઈ છે. અમે અનુરુદ્ધેના રક્ષણાત્મક છત્રને ધ્યાનમાં રાખીને પણ એવું માનીએ છીએ. ઉપરોક્ત અધિનિયમ અને સુધારા અધિનિયમ માટે ઉપલબ્ધ ૩૧-એ, ૩૧-બી અને ૩૧-સી, અધિનિયમ હેઠળ નાબૂદ કરાયેલા અધિકારો માટે વળતરની માત્રા, પદ્ધતિ અથવા રીત વિશેનો પ્રશ્ન મહત્વહીન બની જાય છે.]

૧૫. આમ, અરજદારોએ ઉપરોક્ત અધિનિયમ તેમજ સુધારા અધિનિયમની જોગવાઈઓની બંધારણીય માન્યતા સામે આ આધાર પર પડકાર ફેંક્યો છે કે તેઓ સદર અનુરુદ્ધે હેઠળના તેમના મૂળભૂત અધિકારોનું ઉલ્લંઘન કરે છે. અનુરુદ્ધે ૧૪, ૧૮, ૨૬(સી) અથવા ભારતના બંધારણની અનુરુદ્ધે ૩૧,

ખરાબ રીતે નિષ્ફળ જાય છે. ઉપરોક્ત કાયદો તેમજ સુધારા કાયદો અનુચ્છેદોમાં સમાવિષ્ટ દરેક જોગવાઈઓ દ્વારા સંપૂર્ણપણે સુરક્ષિત છે. બંધારણના ૩૧-એ, ૩૧-બી અને ૩૧-સી અને કોઈપણ મૂળભૂત અધિકાર સાથે અસંગતતાના આધારે કોઈપણ પડકારથી મુક્ત છે. તેઓ બંધારણની કોઈપણ મૂળભૂત સુવિધાનું ઉલ્લંઘન કરતા નથી. તેથી આ તમામ અરજીઓ નામંજૂર કરવામાં આવે છે. તેમાંના દરેકમાં ખર્ચનો કોઈ આદેશ વિના નિયમ લાગુ કરવામાં આવે છે.

This judgment has been translated using AI Tool – SUVAS.

=====

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.